

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

Αἱ «Εὐλογίαι» τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ.

Θὰ πραγματευθῶ κυρίως τὰς συμβολικὰς παραστάσεις τὰς ἐπὶ τῶν πηλίνων φιαλιδίων τῶν γνωστῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα «εὐλογίαι» τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ. Πρόκειται περὶ τοῦ Αἰγυπτίου Μηνᾶ, λέγω δὲ τοῦτο διότι ὑπῆρξαν ἔξ ὁμώνυμοι ἅγιοι. Ὁ Cl. Ganneau π. χ. ἀποδίδει εἰς τὸν Αἰγύπτιον Μηνᾶν ἐπιγραφὴν εὐρεθεῖσαν ἐν Ἀλγερίᾳ¹⁾ ἀναφέρει δὲ καὶ ἐκκλησίαν αὐτοῦ εἰς τὴν Κ/λιν. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρεται μετὰ πολλῶν ἄλλων ἁγίων ὑπὸ τὴν μορφὴν γενικῆς πτώσεως Minne. Δὲν φαίνεται τίνος γένους εἶναι. Ἔπρεπε τὸ πθ νὰ ἦτο παθ. Ὁ δὲ ἐν Βυζαντίῳ, κατὰ τὸ προάστειον Ψαμαθεῖα, ναὸς ἀνῆκεν εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν Μηνᾶν, ὅστις εἶχε συμβιβάζῃ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς τῷ 235 καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ὀστέα μετεκομίσθησαν εἰς Βυζάντιον μετὰ τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων Εὐφημίου καὶ Ἑρμογένους. Ὑπῆρξε κατὰ 60 ἔτη προγενέστερος τοῦ Αἰγυπτίου καὶ Ἰσως ἢ ἀλγερινὴ ἐπιγραφή, οὗσα τοῦ 474, ν' ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀλεξανδρινὸν Μηνᾶν, διότι παρὰ τὸ ὄνομά του ἀπαντᾷ καὶ τὸ τοῦ Εὐφημίου.

Ὁ ἰδικός μας Μηνᾶς κατήγετο ἐξ Αἰγύπτου καὶ πιθανῶς ἐκ τῆς πόλεως Νικίου, γνωστῆς ἀπὸ τὸν χρονογράφον Ἰωάννην καὶ σημειουμένης εἰς τὸν μωσαϊκὸν χάρτην τῆς Μαδηβᾶς. Ὁ Ἅγιος Μηνᾶς ἦτο στρατιώτης εἰς τὸ τάγμα τῶν Ρουτιλλιανῶν σταθμεῦον εἰς τὴν Φρυγίαν. Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἔφηβος ἀκόμη, ἐμαρτύρησεν ἀποτιμηθεὶς τὴν κεφαλὴν (296 μ. Χρ.) εἰς τὸ Κοτύαιον. Εἶχεν ἐκφράσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του εἰς ὁμόφρονάς του νὰ ταφῇ ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ πράγματι εὐσεβεῖς φίλοι του συνέλεξαν τὸ σκῆνος του καὶ τὸ μετεκόμισαν εἰς τὴν Κυρηναικὴν, ὅταν μέρος τοῦ λεγεῶνος τῶν Ρουτιλλιανῶν μετετέθη εἰς τὴν ἀφρικανικὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν. Ἐκεῖθεν ἐπὶ καμήλων μετέφερον τὰ λείψανα τοῦ Μηνᾶ εἰς τὴν

¹⁾ Τὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Cagnac ἐπὶ τῇ βάσει πιστοτύπου (estampage) ἀνακαλυφθεῖσαν ἐν Κέρβετ ἐλ Μᾶ ἐλ Ἀβιοῦ ἔχουσαν οὕτω : in hoc loco sunt memorie sanctorum martirum Laurenti, Ipoliti, Eufimia, Minne et de Cruce Domini. Cf Cl. Ganneau, «Recueil d' Arch. Orient». t. II σελ. 180—9.

Αἴγυπτον. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασαν εἰς τὴν Μαρεώτιδα λίμνην πλησίον πηγῆς, ἡ κάμηλος ἐκάθισεν αἰφνης καὶ ἐπέμεινεν ἀκίνητος. Οἱ κρημισταὶ ἀντελήφθησαν τότε ὅτι αὕτη ἦτο ἡ θέλησις τοῦ Ἀγίου καὶ ἔθαψαν ἐκεῖ εἰς κρύπτην τὰ λείψανα.¹⁾ Γρήγορα τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς ἀπεδείχθη θαυματουργόν. Ἐκτίσθη ἐκκλησία καὶ ὑπηρεπίσθη ἡ κρύπτη. Ἡ φήμη τῶν θαυμάτων τοῦ Μηνᾶ μὲ τόσον ραγδαίαν ὁρμὴν ᾠξήσεν εἰς ἔντασιν καὶ ἔκτασιν, ὥστε ὁλόκληρος συνοικισμὸς ἐκ μονῆς, ξενῶνος, κοιμητηρίου καὶ ἐξαρτημάτων ἐκάλυψε τὸν χώρον, θησαυρὸς δὲ ἀξιόλογος εἰσέρρευσεν εἰς τὸν κορβανᾶν τοῦ ἡγουμένου. Ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου (395—408) ἐκρίθη ἀνεπαρκὴς ὁ ναὸς καὶ τὰ ἄλλα ἰδρύματα καὶ τότε, ἐντολῇ τοῦ Ἀρκαδίου καὶ ἐπιστασίᾳ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου, ἐκτίσθη μεγάλη βασιλικὴ συνεχομένη μὲ τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν, μήκους 60 μ. καὶ πλάτους 28, εἰς τὴν ὁποίαν διετέθη ἀφειδῶς τὸ μάρμαρον. Ἐπεξετάθησαν οἱ ξενῶνες καὶ τὸ κοινόβιον, ἄλλαι μικρότεραι βασιλικαὶ ἰδρύθησαν καὶ τὰ πάντα μὲ ἡγεμονικὴν ἀνενεώθησαν μεγαλοπρέπειαν. Ἡ λατρεία τοῦ ἁγίου ἐκορυφώθη κατὰ τὸν Ε'. καὶ ΣΤ'. αἰῶνα. Καὶ ὥσάν ὁ Νεῖλος νὰ ἐξέχυσεν αὐτὴν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἐλατρεύθη εἰς Σαλαμίνα, Σμύρνην, Κρήτην, Δαλματίαν, Ρώμην, Γαλατίαν, Παλαιστίνην καὶ Λιβύαν. Εἰς τὴν Ρώμην ἐμπορικὸν σωματεῖον Ἀλεξανδρινῶν ἤγειρεν εἰς τὸν Μηνᾶν τοῦτον ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὑστίας ἐπὶ Πάπα Πελαγίου Β' (588). Ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Ἡρακλείου Κρήτης τιμᾶται ἐπ' ὀνόματί του, ὅπου καὶ πολλὰ θαύματα αὐτοῦ ἀναφέρονται. Ἐπίσης διετέλεσεν ὁ πολιοῦχος τῶν Τιάνων, ὅπου μέχρι τῆς ἐκρίζώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (3 Σεπτ. 1923) ὁ καθεδρικός ναὸς ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματί του καὶ ἐνεῖχεν ἀρχαίαν τοῦτου εἰκόνα ἐφίππου. Καὶ εἰς τὸ Σπάλατον τῆς Δαλματίας ὑπῆρχε ναὸς αὐτοῦ, ὅθεν διεσώθησαν ἐπιγραφαὶ καὶ φιαλίδια.²⁾ Εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Σχολὴν τῆς Σμύρνης ἀπέκειτο χειρόγραφον τῆς βιογραφίας τοῦ ἁγίου, πολλαὶ δὲ παραδόσεις περιέβαλλον τὸν ἑορτασμόν του, ὅστις, ὥς γνωστόν, γίνεται τὴν 11/24 Νοεμβρίου.

Κατὰ τοὺς Ε' καὶ ΣΤ' αἰῶνας ἡσχολήθη καὶ ἡ τέχνη μὲ τὸν ἅγιον τῆς Μαρεώτιδος. Εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον ἀπόκειται πυξὶς ἑξ ἐλεφαντόδοντος μετὰ πολὺ καλῶς ἐξεργασμένων παραστάσεων τῆς ὁμολογίας (Σχ. 1),

¹⁾ Τὴν παράδοσιν διέσωσεν ὁ *Tillemont* (Mem. t. V σ. 758. Τὸ ἑλληνικὸν τοῦτου χειρόγραφον ἀνέφρεν ὁ *Leclercq* εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων (fonds Gr. 10.0 fol 140). Ὁ *Blant* εὗρεν αὐτὴν εἰς λατινικὸν χειρόγραφον ὅπου ἀναφέρεται μίᾳ μόνῃ κάμηλος. (Sarcophages d'Arles. Paris 1878 σ. XII).

²⁾ Bull. di Arch. e Stor. Dalmat. t. XXII σελ. 8. εἰκ. 1. t. XXIV σελ. 95.

τοῦ μαρτυρίου (Σχ. 2) τοῦ τάφου (Σχ. 3) καὶ τῆς λατρείας του (Σχ. 4). Τότε ἤκμασε καὶ ἡ βιομηχανία τῶν πηλίνων «εὐλογίων», τὰς ὁποίας ἡ Μονὴ διένεμεν εἰς τοὺς προσκυνητὰς καὶ τῶν ὁποίων μέγα πλῆθος ἀνευρίσκεται εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις ἔθηκε τέρμα πρὸ τῶν μέσων τοῦ Ζ'. αἰῶνος εἰς τὴν ἀνθηρότητα ταύτην. Ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας ἡ ἀπέραντος ἐκείνη μαρμαρόπολις τῆς ἐρήμου ἐχρησίμευσεν ὥς λατομεῖον ἐτοιμῶν ξεστῶν λίθων, ἕως οὗ κατὰ τὸν Θ'. αἰῶνα ὁ μουσουλμᾶνος διοικητὴς Ἀλεξανδρείας ὠργάνωσε συστηματικὴν τὴν σύλησιν. Ἐκτοτε μόνοι οἱ Βεδουῖνοι τῆς Βεγέρας κατασκηνώνουν ἐπάνω εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Ἀμποῦ Μνᾶ. Εἰς τὰ 1905 ὁ C. M. Kaufmann ἀνέσκαψεν ἐντελῶς τὸν χώρον δόλοκληρον, ἔφερεν εἰς φῶς πλήρες τὸ σχεδιάγραμμα τῆς ἁγιουπόλεως, ἀπεκάλυψε τὴν κρύπτην καὶ τὰ φρέατα, τὸ βαπτιστήριον, τὰς βασιλικάς, τὸ κοινόβιον κλπ. κλπ. καὶ ἐξέδωκεν εἰς μέγα καὶ πολυτελὲς σύγγραμμα¹⁾ τὴν ἐκθεσιν τῶν ἐργασιῶν του ἐκείνων.

Αἱ «εὐλογίαι» εἶνε πῆλινα μικρὰ φιαλίδια πλατυσμένα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτίθετο ὕδωρ ἐκ τοῦ ἁγιάσματος καὶ ἐνίοτε ἔλαιον ἀπὸ τῆς ἐνώπιον τῆς κρύπτῃς κανδήλας. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὰ φιαλίδια ταῦτα δὲν ἦσαν, ὅπως γενικῶς νομίζεται, ἀπλῆ ἀναμνήσεις τοῦ προσκυνηματος. Τὰ ἔφεραν ἐγκόλπια περίπτα οἱ προσκυνηταί, τοῦλάχιστον κατὰ τὰς ἀσθενείας. Τὸ συμπεραίνω ἐκ τοῦ μικροῦ των μεγέθους καὶ ἐκ τῆς μεγάλης των πλατύσεως. Ἐχομεν τὴν μαρτυρίαν Θεοδώρου τοῦ Κύρου, ὅστις ἤκουσε τὸν δαίμονα νὰ τοῦ λέγῃ «θὰ σ' ἐξηφάνιζα, ἂν δὲν σ' ἐγνώριζα ὑπὸ τὴν προστασίαν πολλῶν μαρτύρων»²⁾ τοῦτο δὲ διότι ἔφερε περίπτα. Εἰς τὸ μαρτύριον Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου ἀναγινώσκομεν: «Πολλοὶ δὲ τῶν ἐν τῷ δεσποτηρίῳ χριστιανῶν εἰσέρχοντο πρὸς αὐτὸν προσπίποντες καὶ καταφιλοῦντες αὐτοῦ τὰ δεσμὰ καὶ ἀξιοῦντες εὐξασθαι ὑπὲρ αὐτῶν καὶ δοῦναι

¹⁾ *Carl Maria Kaufmann, Der Menastempel und die Heiligtümer von Karm Aba Mina in der ägyptischen Mariütwüste. Frankfurt. 1902. Μετάφρ. γαλλικὴν τῆς Δδος Hartmann «La découverte des Sanctuaires de Ménas dans le desert de Maréotis» ἐξέδωκεν ἡ Sté d'Arch. d'Alexandrie. Ὁ κ. Kaufmann ἔγραψεν εἰς εἰδικὴν μονογραφίαν περὶ τῶν «εὐλογίων» ὑπὸ τὸν τίτλον «Ikongraphie des Menasampullen mit besonderer Berücksichtigung der Iunde in der Menasstadt nebst einem einführenden Kapitel über die neuentdeckten nubischen und äthiopischen Menastext. Mit über hundert Abbildungen. Cairo F. Diemer 1910.*

²⁾ *W. Smith & S. Cheetham, «Dict. Antiq. Chrét.»*

αὐτοῖς εὐλογίαν τινὰ εἰς φυλακτήριον αὐτῶν. Τοῦ δὲ μάρτυρος ἀπαναινομένου τὰ τοιαῦτα, αὐτοὶ κηρὸν ἐπιβάλλοντες τοῖς δεσμοῖς αὐτοῦ καὶ ἐκτυποῦντες εἰς εὐλογίαν ταῦτα ἐκομίζοντο » ¹⁾ Εἰς δὲ τὸ μαρτύριον τῆς Γολινδοῦχ ἀπαντῶμεν τὰ ἑξῆς: «Ὅθεν ὁ τῆς μεγαλοπρεποῦς μνήμης Ἀριστόβουλος αἰτήσας εἰσῆλθεν εἰς τὸ φρούριον ἐκεῖνο καὶ ἔλαβεν εὐλογίας χάριν ἐκ τῶν περικειμένων αὐτῇ ἀλύσεων.» ²⁾ Οἱ προσκυνηταὶ ἦσαν καὶ εἶνε γενναιόδωρος, ἀλλ' ὁ νόμος τοῦ *do ut des* εἶνε αἰώνιος. Ἐδίδαν, ἀλλὰ ἤθελαν καὶ νὰ συναποφέρωσι κάτι. Ἀνέκαθεν εἰς ὅλα τὰ προσκυνήματα ἔδιδαν κάποιον ἰδιάζον καὶ θαυματουργὸν ἐνθύμιον. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁδοιπορικοῦ τῆς Σιλβίας (Δ'. αἰών) λέγει ὅτι ἐπεσκέφθη τὸ Σινᾶ ³⁾ καὶ «τῇ ἔδωκαν μῆλα παραγόμενα ἐκεῖ εἰς τὸ ὄρος καὶ λεγόμενα εὐλογίαι», ὅτι δὲ τινὰ φιαλίδια περιεῖχον ἔλαιον φαίνεται ἀπὸ τὸ ράμφος των (Σχ. 5) Εἰς φιαλίδια τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀναγινώσκεται «εὐλογία Κυρίου» καὶ «εὐλογία τῶν Ἀγίων τόπων».

Ἐπειδὴ εἰς τὸ Ἑλληνορρωμαϊκὸν Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπάρχουν πολλαὶ ποικιλίαι αὐτῶν, ἔγραψαν ἐρμηνεῖαν τῶν ἐπ' αὐτῶν συμβολικῶν παραστάσεων οἱ ἐκεῖ ἀρχαιολογήσαντες Dutilh καὶ Blonfield ἔπειτα δὲ οἱ Kaufmann, Leclercq, Νεροῦτσος ⁴⁾ καὶ ἄλλοι. Ἐμελέτησα ὅλας σχεδὸν τὰς ποικιλίας καὶ δυστυχῶς δὲν κατώρθωσα πάντοτε νὰ συμφωνήσω πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν πλείστων. Ἀκριβῶς τὰς ἀπορίας μου αὐτὰς θὰ ὑποβάλω εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου.

Ἡ συνηθεστάτη κόσμησις τῶν φιαλιδίων εἶνε ἡ ἑξῆς: Στέφανος δάφνης περιβάλλει ὄρθιον τὸν Μηνᾶν ἐν στολῇ στρατιωτικῇ (Σχ. 6) ἀσκεπῇ καὶ τὰς χεῖρας ἔχοντα τεταμέναις ὀριζοντίως. Περὶ τὴν κεφαλὴν του, ἔστεφανωμένην ἢ οὔθ' διὰ δόξης ἀναγινώσκεται Ὁ ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ ἢ ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ἢ τι παρεμφερές. Συχνὰ ἡ ἐπιγραφὴ περιτρέχει τὸ πεδίον τῆς εἰκόνης. Ἐκατέρωθεν τῶν ἰσοδῶν δύο κάμηλοι κάθηνται. Εἶνε τὸ ἀναπόφευκτον συμπλήρωμα τῆς παραστάσεώς του ὅταν εἶνε ὄρθιος.

Ἡ στάσις αὕτη τῶν τεταμένων χειρῶν δὲν εἶνε προσευχῆς, ὅπως δια-

¹⁾ Α. Π. Κεραμέως, «Ἀνάλ. Ἱεροσολ. Σταχυολ.» τόμ. 4 σ. 144—5.

²⁾ Α. Π. Κεραμέως, «Ἐνθ' ἀν. σ. 156.

³⁾ Peregrinatio S. Silviae. Ἔκδ. Gamurini. Rome. 1888 σ. 8. ἔνθα λέγει «lecto ergo ipso loco omnia de libro Moysi et facta oblatione ordine suo, hac sic communicationibus nobis, jam ut exiremus de ecclesia, dederunt nobis presbyteri loci ipsium *eulogias* id est de pomis quae in ipso monte nascitur».

⁴⁾ Dutilh & Blonfield «Bull. Soc. Arch. d'Alex.» No 6 Nouv. Série. t. I τεύχ. 1 σ. 38—55.

τείνονται ὅλοι, ἀλλὰ ἐνδεικτικὸν μαρτυρίον, ὑπενθυμίζουσα τὸν Σωτῆρα ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, ἡ ὅλη δὲ παράστασις εἶνε ἀντίγραφον τοῦ μαρμαρίνου συμπλέγματος, τὸ ὁποῖον ἐκόσμει τὸν τάφον τοῦ Μηνᾶ καὶ τὸ ὁποῖον ἐσώζετο μέχρι τοῦ Ι΄ αἰῶνος κατὰ τι ἀραβικὸν χειρόγραφον μεταφρασθὲν ὑπὸ τοῦ Quatremère¹⁾ οὐδεμία δ' ἀμφιβολία ὅτι διέσωσε ταύτην καὶ ἡ πυξὶς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (Σχ. 1, 2.). Ὁ Μηνᾶς, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἔχει τὰς χεῖρας ἀνατεινομένας πρὸς οὐρανὸν καὶ ὅταν εἶνε ἐφιππος καὶ ὁ ἵππος τρέχει. Βέβαια δὲν προσεῦχεται ὑπὸ τοιαύτης συνθήκας ζωηρᾶς κινήσεως. Εἰς τὸ μαρτύριον τῆς μάρτυρος Γολινδοῦχ λέγεται σαφῶς. «Ὡς οὖν ἐμβλήθεισα εἰς τὸν λάκκον ἔστη ἐν μιᾷ γωνίᾳ καὶ τὰς χεῖρας διαπετάσασα καὶ ὅλην σταυρὸς γεγονῶτα καὶ τὸ ὄμμα τείναςα πρὸς τὸν Θεὸν ἀκλινῶς»²⁾.

Ὁ Gayet εἰς τὸ βιβλίον του «L' Art Copte» ἀντὶ καμῆλων εἶδε δελφῖνας, δράκοντας, ὄφεις καὶ ἀποδίδει τὸ φιαλίδιον εἰς τὸν Ἁγ. Γεώργιον, ἂν καὶ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν παραθέτει ἀναγράφει εὐκρινῶς «ὁ ἅγιος Μηνᾶς»!

Ὡς γνωστὸν ὁ Gayet ἐζήτησε νὰ πραγματευθῇ περὶ κοπτικῆς τέχνης, ἣτις οὐδέποτε ὑπῆρξεν. Οἱ Κόπται, ἰθαγενεῖς χριστιανοὶ τῆς Αἰγύπτου, ἦσαν καὶ ἀπέμειναν χειρῶνακτες ἀνεπίδεκτοι τεχνικῆς ἀντιλήψεως ἐκτελοῦντες ἑλληνικὰ σχέδια μὲ ἀπαράμιλλον χυδαιότητα. Ἀκόμη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῶν φιλολογίᾳ ἀποτελεῖται ἀπὸ μεταφράσεις τῶν κατ' ἐκλογὴν χειροτέρων ἑλληνικῶν χειρῶν, ῥάφων. Ἀλλὰ μήπως καὶ ὁ σοφὸς Sauley δὲν ἐπεχείρησε νὰ δημιουργήσῃ ἐβραϊκὴν τέχνην καὶ σήμερον σοφοὶ Εὐρωπαῖοι δὲν ἔξυμνοῦν τὴν τουρκικὴν τέχνην;³⁾ Ταῦτα λέγω διὰ τὴν πλάνην παρ' ἡμῖν ὅτι πᾶν εὐρωπαϊκὸν εἶνε καὶ ἀλάθητον.

Τὰ πηλῖνα αὐτὰ ἀγγεῖα εὐρίσκονται συχνὰ τόσον τριμμένα, ὥστε δύσκολα κανεῖς διακρίνει τὰς λεπτομερείας τῶν παραστάσεων, ὅταν δὲ καὶ ἔχη ἔμπροσθεν τοῦ ἑνὸς μόνον δεῖγμα εἶνε εὐκόλον ν' ἀπατηθῇ. Οὕτως ὁ E. Birch⁴⁾ ἐξέλαβε τὸν Μηνᾶν ὡς Ἀρποκράτην. Εἶνε γνωστὸς ὁ θεὸς αὐτὸς τῆς σιωπῆς, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς τὸ αἰγυπτιακὸν πάνθεον⁵⁾.

¹⁾ Notices et extraits de la Bibliothèque du Roi. t. IV σ. 443. «Ἑλληνιον» Κάϊρον. Τεύχος Ζ' σ. 32.

²⁾ A. Π. Κεραμέως, Ἐνθ' ἀν. σ. 159.

³⁾ G. Arvanitaki, Notes sur la civilisation turque. Genève 1918.

⁴⁾ Archäologische Zeitung 1852 σ. 223 ἀρ. 5.

⁵⁾ Πάντες οἱ φαραωνικοὶ θεοὶ ἦσαν προσωποποιήσεις τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἡλίου. Ἐντεῦθεν ἑκάστος παρίστατο εἰς βρεφικὴν, ἀνδρικήν καὶ γεροντικὴν ἡλικίαν. ἀντιστοιχοῦσας πρὸς τὴν ἀνατολήν, τὴν μεσουράνησιν καὶ τὴν δύσιν. Ὡς σύμβολον τῆς παιδικῆς; ἡλικίας τοῦ θεοῦ ἐτίθετο εἰς αὐτὸν πλεῖς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου καὶ ὁ

Εἶνε ἀληθές ὅτι εἰς μίαν στήλην φαραωνικὴν τοῦ Μουσείου Καΐρου βλέπομεν τὸν Ὄρον—παιδίον νὰ πατῇ ἐπὶ κροκοδείλων καὶ νὰ σφίγγῃ εἰς ἀποπνιγμὸν ὄφεις καὶ ἄλλα φανταστικά ἔρπετά. Ἀνάλογον δὲ χριστιανικὴν παράστασιν εὗρεν ὁ Νεροῦτσος εἰς κατακόμβην τοῦ Καρμουνῆ (Σχ. 7, 8,) ὅπου ὁ Χριστὸς πατεῖ ἐπὶ δύο θηρίων ¹⁾ κατὰ τὸ τῶν Ψαλμῶν «ἐπὶ ἄσπιδι καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ καὶ καταπατήσῃς λέοντα καὶ δράκοντα». Ἐπίσης εἰς τρίπτυχον ἐλεφάντινον τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης (Σχ. 9), εἰς λυχνίαν εὐρεθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Rossi ἐν Ρώμῃ τῷ 1867, εἰς ἄλλην εὐρεθεῖσαν ἐν Ἀκμὴν τῆς Αἰγύπτου (Σχ. 10) καὶ τρίτην ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἀποκειμένην εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ κ. Fernandez Guerra y Orbe ἐν Μαδρίτῃ καθὼς καὶ γαλιτικὴν εὐρεθεῖσαν εἰς Ὁρλεανς (Σχ. 11). Αἱ δυσδιάκριτοι ὁμως κάμηλοι τοῦ Μηνᾶ κακῶς συνεσχέτισθησαν πρὸς τὴν παράστασιν ἐκείνην, διότι ὁ Μηνᾶς δὲν ποδοπατεῖ αὐτάς, ἀλλὰ τὰς ἔχει ἑκατέρωθεν τῶν ποδῶν του, ἵσταται ἐν μέσῳ αὐτῶν. Καὶ ὁ Rossi εἶχεν ἐκλάβει τὸν τοιοῦτον Μηνᾶν ὡς Δανιήλ, διότι ἐξέλαβε τὰς καμήλους ὡς λέοντας. Κατόπιν ὁμως ἰδὼν ὑγιὲς δεῖγμα εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἐπηνώρθωσε τὴν πλάνην του. ²⁾

Ἡ περιβάλλουσα τὴν παράστασιν ἢ καὶ ἐπιγραφὴν (Σχ. 5bis) δάφνην εἶνε τὸ γέρας τοῦ ἄθλου, τῆς μαρτυρικῆς ὁμολογίας, σύμβολον εἰλημμένον ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας τῶν ἐθνικῶν. Ἡ Ἀγ. Ἀγάθη εἶπεν εἰς τοὺς βασανιστάς της: «ἐὰν μὴ κατασχίσῃτε τὰς σάρκας μου οὐ μὴν εἰσελεύσομαι ἐν τῷ παρθερείῳ μετὰ τοῦ στεφάνου δάφνης τῶν μαρτύρων».

Ἡ δὲ περιβάλλουσα τὴν κεφαλὴν τῶν ἁγίων κυκλικὴ δόξα εἶνε καὶ αὐτὴ φαραωνικῆς προελεύσεως σύμβολον. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὄρου προβάλλεται ἐπὶ τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου Ρᾶ, ὅστις εἶνε ὁ πατὴρ του καὶ πατὴρ θεῶν καὶ βασιλέων. Ἐπὶ θραύσματος αἰγίδος φαραωνικῆς εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβοιτς τοῦ Ἐθνικοῦ μας Μουσείου, (Σχ. 12) ἀναδίδεται ὁ Ὄρος ἀπὸ ἀνθους λωτοῦ. Φορεῖ χιτῶνα ὅστις καλύπτει τὰς χεῖράς του, διὰ τῆς ἀριστερᾶς δὲ κρατεῖ τὸν φαραωνικὸν σταυρὸν ἀπὸ τοῦ κάτω ἄκρου καὶ περὶ τὴν κεφαλὴν φέρει δόξαν. Ἐκατέρωθεν δύο ἱεροὶ ἱέρακες. Ἡ παράστασις κάμνει τὴν ἐντύπωσιν ἐντελῶς χριστιανικῆς εἰκόνας.

δάκτυλος εἰς τὸν στόμα, διότι τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν βρεφῶν κατὰ τὴν ὀδοντοφυίαν. Ἐντεῦθεν οἱ βρεφικοὶ θεοὶ ἐξελήφθησαν ὡς εἰς θεὸς τῆς σιγῆς. Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἔχει ἁγίους μὴ ὑπάρχοντας. Οὕτως ὁ καρδινάλιος Forraro γνωρίζων τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου μανδηλίου ὡς Ste Bérenice ἐξέλαβε τὸ ἐν τῷ Συναξαρίῳ Ἁγίου Μανδηλίου ὡς πρόσωπον καὶ συνέγραψε βιογραφίαν τοῦ Ἁγίου Μανδελίου ἐπισκόπου Σμύρνης.

¹⁾ Anc. Alexandrie. σ. 49.

²⁾ Boll. di Arch. Christ. 1869 σ. 32 σχ. 20.

Εἰς ἄλλο φιαλίδιον (Σχ. 6) ἀναγινώσκομεν τὴν ἐπιγραφὴν ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. Τὸ κοσμητικὸν «Καλλίνικος» ὑπενθυμίζει τὸ τῆς γραφῆς «τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι . . . ἤδη ἀπολείπεται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος». Ἄλλ' ὁ ὄρος εἶνε προχριστιανικὸς διότι εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Καίρου ἔχομεν ἐπιγραφὴν «Ἡρακλεῖ καλλινίκῳ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς»¹⁾).

Τρίτῃ ποιικιλία εἶνε ἡ ἐξῆς. Περὶ τὸν ἅγιον ἀναγινώσκεται ἀντιστρόφως ἢ ἐπιγραφῇ :

ΑΝΗΜ ΥΟΓΙΑ ΥΟΤ † ΥΟΙΡΥΧ ΑΓΙΟΥΛΥΘ

Ἀκαταστασίας ἐπιγραφικὰς ἐπὶ τῶν εὐλογιῶν τοῦ Μηνᾶ θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλας. Ὁ Dutilh ἐρμηνεύει αὐτὰς ὡς πονηρεύματα τῶν διωκομένων χριστιανῶν διὰ τὰ μὴ ἐννοῶνται ἀπὸ τοὺς διώκτας των. Εἶνε πολὺ ἀφελὴς ἢ γνώμη αὕτη. Οἱ ἐργάται τῶν ἀγγείων ἦσαν φελλάχοι ἄξεστοι καὶ παρῆγον ἔργα διὰ πελατεῖαν μὴ ἔχουσιν ἀξιώσεις αἰσθητικὰς. Ὅταν ἤκμαζεν ἡ λατρεία τοῦ Μηνᾶ καὶ συνεπῶς ἡ βιομηχανία τῶν εὐλογιῶν του, αἱ συμβολικαὶ αὐταὶ παραστάσεις δὲν εἶχον πλέον σκοπὸν ν' ἀποκρύπτωσι τὰς πεποιθήσεις τῶν χριστιανῶν οἱ ὅποιοι ἐξ ἐναντίας τώρα πλέον ὠργίζον εἰς βάρος τῶν ἐθνικῶν. Ὁ πατριάρχης Κύριλλος εἶχεν ἤδη δολοφονήσῃ τὴν Ὑπατίαν²⁾ διὰ τῶν παραβολάνων του, ὁ Θεόφιλος εἶχε συντρίψῃ τὸν ξύλινον κολοσσὸν τοῦ πολιούχου τῆς Ἀλεξανδρείας Σαράπιδος, τὰ ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἑκαίοντο ἢ ἀπεξύνοντο καὶ μόνον τὰ τοῦ Λουκιανοῦ ἐπολλαπλασιαζόντο, διότι ἐσατύριζε τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνικῶν, τὰ ἀγάλματα συντερίβοντο, καὶ ὑπάρχουν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας θαυμασιὰ κεφαλή γυναικὸς φέρουσα ἐπὶ τοῦ μετώπου κακότεχνον σταυρόν, καὶ ἀέριος ἀνδριάς τοῦ Ἀδριανοῦ φέρων τοιοῦτον ἐπὶ τῆς κοιλίας. Τοὺς ἐχάραττον ἐσπευσμένως οἱ ἐθνικοὶ διὰ τὰ σώσουν τὰ ἀγάλματα ἀπὸ τὴν ὁρμὴν τῶν χριστιανῶν.

Διετεροῦντο ὁμῶς τὰ σύμβολα ὅχι μόνον ὡς ἀνάμνησις τῶν τραγικῶν χρόνων νωπῶν ἀκόμη, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὴν φυσικὴν τά-

¹⁾ Revue Ét. Gr. N° 68—69 σ. 104.

²⁾ Πρὸς ἀθώωσιν τοῦ Κυρίλλου συνηγοροῦν ὁ Γερμανὸς Wernsdorf, «Dissertat. IV de Hypatia etc.» Wittemberg 1747 τὸν ὅποιον ἠκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ κληρικὸφρονες κριτικοί. Ἄλλ' ὁ Ἄγγλος Toland, «Hypatia or the history etc» London 1780 μὲ δεινότητα ἀπρόσβλητον θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν ὁργανωτὴν τῆς δολοφονίας τῆς ἐξαιρέτου νεάνιδος καὶ τούτου τὴν γνώμην συμμεριζόμεθα ἀνεπιφυλάκτως. Ἰδὲ καὶ Lasaulx, «Der Untergang des Hellenismus» σ. 128—139. Parthey σ. 184. Leutsch, «Philologus» 1860 σ. 459—466.

σιν τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸν μυστικισμόν. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἀφοῦ ἐγκωμιάσῃ τὰς συμβολικὰς παραστάσεις, λέγει «Αἱ δὲ σφραγίδες ὑμῶν ἔστων πελειὰς ἢ ἰχθύς ἢ ναὺς οὐριοδρομοῦσα ἢ λύρα μουσικὴ ἢ κέχηται Πολυκράτης ἢ ἄγκυρα ναυτικὴ ἢν Σέλευτος ἐνεκεχάρακτο τῇ γλυφῇ»¹⁾ ὥστε δὲν πρόκεινται τεχνάσματα. Τὴν ἐπιγραφὴν «εὐλογία Κυρίου † τοῦ ἁγίου Μηνᾶ» ἀναγινώσκουν οἱ κ.κ. Dutilh καὶ Blonfield μονοκόμματον, ἀποδίδοντες τὸ «κυρίου» εἰς τὸν Μηνᾶν. Καὶ ὅμως ὁ † εἶνε ἐδῶ ὅτι τὸ stor εἰς τὰ τηλεγραφήματά μας. Χωρίζει δύο φράσεις.

Τὸ *Κύριος* καὶ *Κυρία* εἰσῆλθον εἰς τὴν χριστιανικὴν γλῶσσαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἔθνικοὺς, ἀλλὰ μόνον διὰ τὸν Θεόν, τὴν Παναγίαν καὶ τὸν Ἰησοῦν, ὅχι ὅμως καὶ διὰ τοὺς ἁγίους. Κατὰ τὴν πτολεμαϊκὴν ἐποχὴν ἔχομεν «Κυρία Ἀρτεμις»²⁾ «Κυρία Ἴσις» ἐπὶ δὲ Ρωμαίων τὸ ἀπαντῶμεν διὰ τοὺς αὐτοκράτορας.³⁾ Οἱ χριστιανοὶ ὅμως οὐδέποτε ἀπέδιδον εἰς ἅγιον τίτλον ἀφιερωμένον ἤδη εἰς τὸν Θεόν. Μόνον κατόπιν ὅταν ὁ καισαρισμὸς περιεβλήθῃ τὸ χριστιανικὸν κέλυφος καὶ ἀπέρριψε τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας, ὑπὸ τὸ πλᾶσμα τῆς Ἐκκλησίας, τότε ἡ μὲν Θεοτόκος ἔμεινε «παναγία» οἱ δὲ πατριάρχαι ἔγιναν «παναγιώτατοι». Τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐλογία Κυρίου» ἀπαντῶμεν καὶ ἐπάνω εἰς δύο μεγάλα γύψινα πάματα, 8 ἐστμ. διαμέτρου, ἅτινα ἔφραττον λαγήνους περιεχούσας ἔλαιον ἢ οἶνον μοναστηριακοῦ κτήματος.⁴⁾ Εἰς τὸ ἕτερον αὐτῶν ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον σταυρὸς ἐντὸς ἀστέρος. Τὰ πώματα ταῦτα φαίνονται ἀνάλογα πρὸς ἄλλων λαγήνων φαραωνικῶν ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀναγινώσκεται «οἶνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀμμωνος». Ὑπάρχουν εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβιτς. Ὡστε τὸ «Κυρίου» τῆς ἐπιγραφῆς μας δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν Μηνᾶν, ἀλλ' εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλως τε καὶ θὰ προηγεῖτο τὸ ἄρθρον «τοῦ» τῆς λέξεως «Κυρίου». Εἰς ἄλλην ποικιλίαν βλέπομεν τὸν Μηνᾶν μὲ στρατιωτικὴν πάλιν στολήν, ἀσκεπῇ καὶ ἔφιππον. Οἱ βραχίονες εἶναι καὶ πάλιν ἀνατεταμένοι πρὸς οὐρανόν. Αὐτὸ δεικνύει, ὥς εἵπομεν, ὅτι δὲν προσεύχεται, ἀλλὰ συμβολίζει τὸ μαρτύριόν του⁵⁾. (Σχ. 13. 14. 15).

Ὁ Μηνᾶς εἶνε ἔφιππος ὅπως ὅλοι οἱ στρατιωτικοὶ ἅγιοι, Δημήτριος, Γεώργιος, Θεόδωρος. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγει ὅτι τὸ νᾶ εἶνε ὁ ἅγιος

¹⁾ Παιδ. Γ'. 13. Ἐκδ. Ὁξωνίας.

²⁾ Ἑλλ. εἰς Χαιράν. *Cl. Ganneau* ἐν «*Palest. Quart.*» 1901 σ. 361 καὶ *Bull. Et. Gr.* 1903 Ἀρ. 68—9 σ. 103.

³⁾ *Bull. Soc. Arch. d'Alex.* N° 2. σ. 39, N° 4 σ. 53.

⁴⁾ *Bull. Soc. Arch. d'Alex.* N° 1 σ. 46 N° 2 σ. 101.

⁵⁾ *C. I. Lat. t. VIII.* N 2009—13.

ἔφιππος σημαίνει ὅτι εἶχεν ἀνδρείαν καὶ παρρησίαν ¹⁾: Καὶ ὁ Παῦλος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους «Οὐκ οἶδατε ὅτι οἱ ἐν τῷ σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε». ²⁾ Ἡ ἰδία παράστασις ἀπαντᾷ εἰς γνωστικὰ περίεργα. Ἐπὶ ἐνὸς τοιοῦτου βλέπομεν τὸν ἄγγελον Ἀραάφ ἔφιππον (Σχ. 16) μετὰ τὴν δόξαν, καὶ διαπερῶντα διὰ τῆς σταυροφόρου τοῦ λόγχης τὸν δαίμονα τῆς νόσου. Ἄν δὲν ὑπῆρχεν ἡ σολωμονικὴ ἐπιγραφή «φεῦγε, μεμισημένη, Σολομών σὲ διώκει, Σισίνιος Σισινάριος» θὰ ἐνόμιζε κανεῖς ὅτι πρόκειται ὁ Ἅγιος Γεώργιος. Εἰς ἄλλα τοιαῦτα ὁ ἥρωας φέρει στέμμα ὁδοντωπών, ὅτε παριστάνει τὸν Σολομώντα. Ὁ Paul Perdrizet ³⁾ φρονεῖ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι παρέλαβον τὴν συνήθειαν νὰ παριστῶσιν ἐφίππους τοὺς ἥρωας καὶ ἁγίους των, ἀπὸ τοὺς Θρᾷκας καὶ Μικρασιάτας. Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν εἰς τὸ Φαγιούμ πτολεμαϊκοῦ ἱεροῦ ἰδρυμένου εἰς τὸν Θρᾷκα θεὸν Ἡρώνα, τὸν «Θεὸν σώζοντα» «Θεὸν ἥρωα». Ἐπίσης πτολεμαϊκὸν τεχνούργημα εἶνε καὶ ἡ παράστασις τοῦ Ὄρου ἐφίππον. Ὁ Perdrizet ἠμποροῦσε νὰ ἐπικαλεσθῇ καὶ τὸ χωρίον τοῦ πολυτίμου βιβλιαρίου «Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος» τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται εἰς τὸν Πλούταρχον: «Τὸν Ὀσίριν ἐρέσθαι τί χρησιμώτερον οἶται ζῶον εἰς μάχην ἐξιοῦσιν, τοῦ Ὄρου ἵππον εἰπόντος, ἐπιθανμάσαι καὶ διαπορῆσαι πῶς οὐ λέοντα ἀλλ' ἵππον· εἰπεῖν οὖν τὸν Ὄρον ὥς λέων μὲν ὠφέλιμον ἐπιδεομένῳ βοηθείας, ἵππος δὲ φεύγοντα διασπάσαι καὶ καταναλῶσαι τὸν πολέμιον». Εὐνόητον ὅτι ὁ θεὸς διάλογος ἐπλάσθη ἀφοῦ ἡ ἐπικρατήσασα παρὰ τὸν Νεῖλον ἑλληνικὴ ἀντίληψις ἐπεβίβασε τὸν Ὄρον ἐπὶ τοῦ ἵππου.

Ὁ Leclercq παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Rossi ἄλλην ποικιλίαν ὅπου ὁ ἔφιππος Μηνᾶς εἶνε ἐστραμμένος δεξιᾷ. Ὁ Michon φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, διότι ἀγνοεῖ τὸν Μηνᾶν ἔφιππον. ⁴⁾ Παράδοξον, ἀφ' οὗ ἀναγινώσκεται περίξ τὸ ὄνομα τοῦ Μηνᾶ. Ἄλλως τε καὶ ὁ Τιμόθεος εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ ἁγίου λέγει «παραγίνεται ἔφιππος» καὶ ἄλλου «παραγίνεται καβαλλάριος μετὰ πλήθους πολλοῦ» καὶ εἰς τὰς ἐν Ἡρακλείῳ τῆς Κρήτης καὶ Τυάνοις παραστάσεις ὁ Μηνᾶς ἔφιππος ἐμφανίζεται καὶ σώζει γυναῖκας ἀπὸ τὴν βίαν τῶν Σαρακηνῶν.

Ὅπισθεν τοῦ φιαλίδιου μας ἀναγινώσκεται (Σχ. 17) ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ

¹⁾ Στρωμ. Ε' ζ'.

²⁾ Α' Κορινθ. Θ ΚΔ'.

³⁾ Rev. Et. Gr. t. XVI. ἀρ. 68—69 σ. 51.

⁴⁾ Michon. ἐν «Mélanges» Rossi σ. 189. Schultze, «Archäologie des altchristlichen Kunst» σ. 302. München 1895. Cabrol, «Dict. Arch. Chrét.» σ. 1729.

ΜΗΝΑ. Καὶ ὁ κ. Dutilh ἐπαναλαμβάνει τὴν ἰδέαν του ὅτι πρόκειται πονήρευμα τῶν χριστιανῶν α) διὰ τὰ ἀπατήσῃ τοὺς ἐθνικοὺς διώκτας β) διὰ τὰ προφυλάξῃ τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τὰς παραποιήσεις!

Ὁμολογῶ ὅτι δὲν καταλαμβάνω τίποτε ἀπ' αὐτά. Διότι δὲν κατεδιώκοντο—ὅταν κατεδιώκοντο—οἱ τιμῶντες τὸν Μηνᾶν, ἀλλ' οἱ λατρεύοντες τὸν Χριστόν, ἐπομένως ἡ παραποίησης τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου δὲν ἔσωζε τὸν Χριστιανὸν ἀφοῦ ὑπῆρχεν ἡ λέξις «ἅγιος» καὶ ὁ σταυρὸς ἐπάνω εἰς τὸ φιαλίδιον. Ἐπεὶ τοῦ ἠκούσθη τὰ παραμορφώνεται τὸ γνήσιον διὰ τὰ προλαμβάνονται αἱ παραποιήσεις; Ὡστε ὅλα τὰ ὀρθογραφημένα φιαλίδια ἦσαν παραποιήσεις; Αἱ ἀνορθογραφίαι ὀφείλονται εἰς τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀγγειοπλαστῶν. Ἀπαντῶσιν ὅμοιοι εἰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς ὅποτε οἱ θαμμένοι οὐδὲν εἶχον τὰ φοβηθῶν.

Εἰς ἄλλο φιαλίδιον κεφαλὴ νεανίου δεξιὰ μέσα εἰς κύκλον ἐκ χονδρῶν κόμβων (Σχ. 18). Οἱ Leclercq καὶ Dutilh νομίζουν ὅτι δὲν πρόκειται ὁ Μηνᾶς, ἀλλὰ κανεὶς Αἰθίωψ ἅγιος ἢ προσήλυτος τοῦ Μηνᾶ. Αἱ εἰκασίαι ὅμως αὐταὶ ἔγειναν δωρεάν, καὶ τοῦτο διότι ἡ φυσιογνωμία εἶνε μᾶλλον αἰθιοπική. Τοῦτο ὅμως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ κεφαλὴ δὲν εἶνε ἀνάγλυφον συνεχῆς ἀλλὰ σχεδιασμένη ὅλη ἐκ κόμβων καὶ τοῦτο χονδρύνει τὰ χαρακτηριστικά καὶ παριστᾷ τὴν κόμην οὐλὴν.

Ὅπισθεν ἀναγινώσκεται ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. Ἄν λοιπὸν ἦτο ἄλλος ἅγιος θὰ τὸ ἀνέγραφεν ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως ὅπως τὸ κάμνει ἄλλοι διὰ τὴν Ἁγίαν Θέκλαν. Καὶ εἰς ἄλλα ὅμως φιαλίδια ὅπου ὁ Μηνᾶς φορεῖ στρατιωτικά καὶ εἶνε μέσῳ τῶν δύο καμῶν ἡ φυσιογνωμία του εἶνε αἰθιοπική. (Σχ. 6) Πιθανῶς ὁ ἀγγειοπλάστης τὰ ἦτο Αἰθίωψ καὶ ἔδωκε τὴν φυσιογνωμίαν τῆς φυλῆς του. Εἰς τὰς αἰθιοπικὰς Ἐκκλησίας ὁ Ἰησοῦς εἰκονίζεται Αἰθίωψ ὁ δὲ διάβολος εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ πειρασμοῦ εἶνε τῆς καυκασίας φυλῆς. Κάθε λαὸς ἐπροσωποποίησε τοὺς θεοὺς του κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν παρίσταται ὁ ἅγιος φορῶν χιτῶνα μόνον καὶ κρατῶν εἰς ἑκατέραν τῶν χειρῶν κλάδον φοίνικος. Ὁ κ. Dutilh ὑπενθυμίζει τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως¹⁾ «γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς». Ἀλλ' ἡ Ἀποκάλυψις ὁμιλεῖ περὶ στεφάνου καὶ ὄχι κλάδων. Γνωρίζομεν ὅτι οἱ κλάδοι τῶν φοινίκων ἐκόσμουν θριάμβους προχριστιανικοὺς καὶ δὴ ἐβραϊκοὺς, οἱ τοῦ Κριτῶν, τοῦ Δαυτὶδ καὶ τῶν νικητῶν ἀγώνων ἐθνικῶν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ παράστασις ἐξεχριστιανίσθη ὅπως καὶ

¹⁾ Β' 10.

τόσαι ἄλλαι. Πάντως τὸ χωρίον ἐμπνέεται ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας¹⁾.

Ἐνδιαφέρουσα παρὰστασις εἶνε ἐντὸς κύκλου ἐκ κόμβων πτηνὸν πλῆττον μὲ τὸ ράμφος του τὸν πόδα του (Σχ. 19). Ὁ κ. Dutilh ἐκλαμβάνει αὐτὸ ὡς ταῶν, ἵσως θηλυκόν, ἀφοῦ δὲν ἔχει τὴν ὠραίαν οὐρὰν τοῦ θήλεος ὅπως φαίνεται αὕτη εἰς τὸ φιαλίδιον τῆς Ἀγίας Θέκλας, περὶ οὗ κατωτέρω, ἢ ὡς φοῖνικα. Κατωτέρω θὰ ἴδωμεν ποικιλίας παριστώσας πτηνά. Ἐδῶ ὅμως πρόκειται ἀπλούστατα περὶ πελεκᾶνος. Ὁ πελεκᾶν ἦτο ἄλλοτε συχνότατος εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐκαλεῖτο «κάμηλος τοῦ ποταμοῦ», τοῦτο δὲ διότι ἔχει ὑψηλοὺς τοὺς πόδας, διαιτᾶται πάντοτε παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου καὶ ὁ ἐπιλαίμιος σάκκος του χωρεῖ πολὺ νερό. Οἱ Ἕλληνες τὸν ὠνόμαζαν «λευκὸν πελεκᾶνα» καὶ «ὄνοκρόταλον» ἔνεκα τῆς φωνῆς του.²⁾ Ἡ θήλεια τρέφει τὰ μικρά της μὲ τὰ ψάρια ποῦ ἀρπάζει ἀπὸ τὸν ποταμόν. Προηγούμενως τὰ θέτει ὑπὸ τὴν πτέρυγάν της καὶ τὰ συνθλίβει ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ στήθους, ἔπειτα τὰ θέτει ἐντὸς τοῦ σάκκου της ὅπου ὑφίστανται νέαν μίσσησιν χάρις εἰς ὕγρον τὸ ὁποῖον ἐκκρίνει. Ἐπειδὴ δὲ μὲ τὴν σύνθλιψιν ἐκείνην αἱματώνεται τὸ λευκὸν της πτέρωμα, οἱ ἐπιπόλαιοι παρατηρηταὶ ἐνόμισαν ὅτι τρέφει τὰ μικρά της μὲ τὸ αἷμά της. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ σιᾶσιμον τοῦ ἐπιταφίου θρήνου «Ὡς περ πελεκᾶν τὴν πλευράν σου τρωθεῖς, Λόγε, σοὺς θανόντας παῖδας ἐξώσας, ἐπιστάξας ζωτικὸν αὐτοῖς χρυσόν». Καὶ οἱ Λατῖνοι κάθε Κυριακὴν ψάλλουν τὸν ὕμνον «Pie pellicane, Jesu, Domine . . .».

Εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ ἐν Καίρῳ θανόντος Dr Fouquet εἶδον ξυλίνην σφαγίδα ἄρτου παριστῶσαν (Σχ. 20) πελεκᾶνα εἰς τὴν ἰδίαν σιᾶσιν τοῦ αὐτοτραυματισμοῦ.³⁾ Ὅπισθεν τοῦ φιαλιδίου παρίσταται κανίστρον μετὰ ἄρτων καὶ ἡ ἐπιγραφή ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. (Σχ. 21) Ἀφ' ἐνὸς τὸ αἷμα τῆς αὐτοθυσίας πελεκᾶνος καὶ οἱ ἄρτοι ἀφ' ἑτέρου ἀποτελοῦν ὁμοῦ συμβολισμόν τῆς θείας εὐχαριστίας. Εἷς τινὰς τοιχογραφίας κατακομβῶν παρίσταται ἐντὸς τοῦ κανίστρου τὸ ποτήριον μὲ τὸ αἷμα.⁴⁾ Ὁ Ἱερώνυμος πράγματι λέγει «οὐδεὶς τόσον πλούσιος ὅσον ὁ φέρων ἐν ἑαυτῷ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς κανίστρου καὶ τὸ αἷμά του ἐντὸς ποτηρίου». Εἰς τὴν κρύπτην τῆς Λουκίνας τῶν ἐν Ρώμῃ κατακομβῶν βλέ-

¹⁾ «Ἑλληνιον» Καίρου. Τεῦχ. Δ' σ. 223 σχ. 13. Bull. Soc. Arch. d'Alex. N° 1 σ. 48. XXXVI. N° 2 σ. 11.

²⁾ F. A. Pouchet, «Zoologie classique» Paris 1841. t. I σ. 479.

³⁾ Gayet, «L' Art Copte» σ. 88. Pl. 15a. 16b. 16γ.

⁴⁾ Ἴδε τὴν θαυμασίαν συλλογὴν πρωτοχριστιανικῶν εἰκόνων ἐγχρῶμων τοῦ Joseph Wilpert, «Die Malereien der Katakomben Roms» Freiburg, 1903.

πομεν κάνιστρον μετ' ἄρτων ὅμοιον ἐντελῶς πρὸς τὸ ἰδικόν μας (Σχ. 22) καὶ πλέον εἰς τὴν θάλασσαν ἐπὶ ἰχθύος.¹⁾ Τὸ κάνιστρον ἐπὶ ἰχθύος συμβολίζει τὴν Ἐκκλησίαν, ἐνῶ ὁ ἰχθύς τὸν Χριστόν, κατὰ τὴν γνωστὴν ἀκροστοιχίδα Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστός) Υ(ἰός) Θ(εοῦ) Σ(ωτήρ). Καὶ ὁ Παῦλος λέγει²⁾ «Ἡ Ἐκκλησία ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ».

Νομίζω δ' ὅτι καὶ ἡ εἰκὼν (Σχ. 23) εἰς τὴν ὁποίαν παρίσταται δοχεῖον πολὺ ἀνοικτὸν μετὰ ποδὸς πλατυτάτου καὶ ὁ Χριστὸς ἐν αὐτῷ δὲν εἶνε κάλυξ εὐχαριστίας ἀλλὰ κάνιστρον, ἐπειδὴ εἶνε δοχεῖον πλεκτόν. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ Σωτὴρ δὲν εἶνε τεμαχισμένος, ὅπως θὰ ἴδωμεν ἄλλου, (Σχ. 58) ἀλλὰ ἀκέραιος. Εἰς ἐπίμετρον παρίσταται βρέφος, ἐνῶ, ἂν ἦτο εὐχαριστίας δοχεῖον, θὰ ἦτο εἰς τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν.

Ὁ Νεροῦτσος περιέγραψεν ³⁾ εἰς χριστιανικὴν κρύπτειν τοῦ Καρμουῦς τῆς Ἀλεξανδρείας, μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ὁποίας εἶνε διάφορα εὐαγγελικά πρόσωπα, καὶ παιδιὰ πέριξ τραπέζης ἐνώπιον κανίστρων γεμάτων ἀπὸ κομμένους ἄρτους (panes decusati)· ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς των διεκρίνετο ἡ ἐπιγραφή «παιδιὰ τὰς εὐλογίας τοῦ Χριστοῦ ἐσθίουτες». Εἰς τὰ 1865 εἶδε τὴν τοιχογραφίαν καὶ ὁ Wescher, ὁ δὲ Peratē ἐδημοσίευσεν τὸ ἀπομεινάν μέρος τῆς εἰκόνης. Δυστυχῶς δὲν ἐπρόλαβα τὴν κρύπτειν, διότι εἶχεν ἔξαφανισθῇ πρὸ τοῦ 1900. Ὅμοιοι εἰκόνες θιπάρχουν καὶ εἰς τὰς κατακόμβας τῆς Ρώμης.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν παρίστανται ἀφ' ἐνὸς κεφαλὴ νεαρά, τὴν ὁποίαν ὁ κ. Dutilh ἐκλαμβάνει ὡς γυναικεῖαν. Ἐν τούτοις εἶναι αὐτὸς ὁ Μηνᾶς (Σχ. 24) ἔφηβος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ αὐτὸς μετὰ τὴν στρατιωτικὴν συνήθει ἐμφάνησιν του, τῶν δύο καμῆλων καὶ τῆς συνήθους ἐπιγραφῆς. Ἄν λοιπὸν ἡ ἐμπροσθία κεφαλὴ ἦτο ἄλλου τινός, θὰ τὸ ἀνέγραφε. Ἄν δὲ ἦτο γυναικεῖα, θὰ ἦτο καλυμμένη. Εἰς οὐδεμίαν χριστιανικὴν παράστασιν ἐσημειώθη κεφαλὴ γυναικὸς ἀσκεπής. Ἐπὶ τῆς πυξίδος τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (Σχ. 34) αἱ γυναικεῖαι κεφαλαὶ εἶναι καλυμμένα. Θὰ ἴδωμεν καὶ τὴν ἁγ. Θέκλαν καλυμμένην ἐπίσης. Αἱ πρῶται χριστιαναὶ ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν ὅπως σήμερον αἱ μουσουλμανίδες καὶ αἱ χωρικαὶ μας. Ὁ Παῦλος διὰ μακρῶν τονίζει τοῦτο. «Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῃ τῇ κεφαλῇ καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτῆς. Ἐν γὰρ ἐστὶ καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ. Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνὴ καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω»

¹⁾ Peratē, «Arch. Chrét.» σ. 98,139.

²⁾ Α' Ἐφεσ. 22,23.

³⁾ Anc. Alex. σ. 43.44.

καὶ κατωτέρω¹⁾ «Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε· πρόπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι; Οὐδὲ ἡ φύσις αὐτὴ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ ἀτιμία αὐτῷ ἐστίν, γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ δόξα αὐτῇ ἐστίν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ». ²⁾ Ἡ κεφαλὴ αὐτὴ τοῦ Μηνᾶ καταγγέλλει τὴν πρόθεσιν τοῦ καλλιτέχνου νὰ τὸν παραστήσῃ νεαρὸν καὶ ὠραῖον, σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου του: «Αὐτὸς δὲ τοῦ καταλόγου τῶν Ρουτηλιανῶν ἀφηγούμενος ψυχῆς παραστήματι, μεγέθει τε καὶ κάλλει καὶ πᾶσιν οἷς ὦρα σώματος καὶ γενναιότης χαρακτηρίζεσθαι πέφυκε» ³⁾.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν ἔλαφος συμβολίζει τὸν χριστιανόν, ὁ ὁποῖος διψᾷ τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ὁ Σωτὴρ ὑπηνίχθη εἰς τὴν Σαμαρίτιδα, ἢ τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος. (Σχ. 25) Ἡ ἀλληγορία ἀπαντᾷ εἰς τοὺς ψαλμοὺς ⁴⁾ «ὃν τρέπον ἐπιποθεὶ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεὶ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. Ἐδίψασεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα». Ἄλλως τε καὶ ἀρμόζει ἡ παράστασις ἐπὶ τοῦ φιαλιδίου τὸ ὁποῖον περιεῖχεν ὕδωρ ἀπὸ τὸ ἅγιασμα τοῦ ἁγίου Μηνᾶ. Συνήθως εἰς κοσμήματα ἀμφίων ἢ μωσαϊκᾶ βαπτιστηρίων ⁵⁾ ὅπως εἰς τῆς Δαλματικῆς Σαλόνης, ἀπαντῶμεν δοχεῖον ὕδατος ἐν τῷ μέσῳ δύο ἐλάφων ἐτοιμῶν νὰ πίωσι (Σχ. 26).

Εἰς τὴν ἄλλην ὅσιν τοῦ αὐτοῦ φιαλιδίου εἶναι δοχεῖον μὲ ἄνθη. Κατὰ τὸν Dutilh συμβολίζει τὸν παράδεισον. Τὰ χωρία ὅμως εἰς τὰ ὁποῖα παραπέμπει ⁶⁾ ὁμιλοῦν περὶ οἰκιακῶν σκευῶν πρὸς χρήσεις εὐγενεῖς καὶ πρὸς χρήσεις ἀγενεῖς. Μᾶς διαφεύγει ἡ σχέσις των πρὸς τὴν ἰδικὴν μας εἰκόνα. Ὅτι ὁ Παράδεισος εἰκονίζεται κήπος μὲ δένδρα καλλίσκια καὶ ἄνθη καὶ νερὰ δροσερὰ εἶναι γνωστόν. Καὶ τοῦτο, νομίζομεν ὅτι ὀφείλεται

¹⁾ Α' Κορινθ. ΙΑ'.

²⁾ Εὐλόγως θὰ διερωτηθῇ ὁ ἀναγνώστης διατί τότε οἱ ἱερεῖς μας κομῶσιν, ἀφοῦ ὀφείλουν νὰ εἶναι αὐστηρότεροι τῶν λαϊκῶν τηρηταί τῆς συστάσεως τοῦ Παύλου; Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Παύλου ἐκόντων οἱ ἐπαγγελλόμενοι τὸν Ἀντίνοον, ἐντεῦθεν καὶ ἡ φράσις «ἀνὴρ ἐὰν κομᾷ ἀτιμία αὐτῷ ἐστίν.» Κατόπιν ὅμως ὅτε ἠλλαξαν οἱ ὅροι τῆς κοινωνικῆς διαίτης καὶ ἤκμασεν ὁ μοναχισμός, ἐθεωρήθη τρυφηλότης πᾶσα περιποιήσις τοῦ σώματος. Ἀφέθη ἡ κόμη καὶ καθόλου τὸ τρίχωμα, ἀγρίως αὐτοφυές, οἱ ὄνυχες ἐπίσης, κατηργήθη τὸ πλύσιμον, ταῦτα δὲ εἰς βαθμὸν ὥστε ἐπασχον ἔλαχ. Ἀλλ' ὁ Ἀγ. Παχούμιος ὤθει τὴν εὐσέβειαν μέχρι τοιοῦτου, ὥστε ὁσάκις ἀπότομός του κίνησις ἔρχοιτο χαμαὶ τινα τῶν σκολήκων ἔσκυπτε καὶ ἀναλαμβάνων αὐτὸν προσεκτικὰ τὸν ἐπανεθέτεν εἰς τὴν οἰκίαν πληγὴν!

³⁾ *Analecta Bollandiana*. t. III 1884 σ. 258 ex Codice Leidensi.

⁴⁾ Ψαλμοὶ MB' 1. Ἀποκ. KB'.

⁵⁾ *Cabrol*, «Dict. Arch. Chrét.» ἐν λ. Dalmatie, σ. 105 εἰκ. 3532.—Bull. di Arch. e stu. Dalmat. 1903. t. XXVI. πίν. VII.

⁶⁾ Πρὸς Ρωμ. Θ'. 21 Τιμόθ. Β' 20.

εἰς τὸ κλῖμα τῆς Αἰγύπτου, ἥτις ἐγένετο ἡ μήτρα τοῦ χριστιανισμοῦ, ὄχι μόνον ἐν τῇ δογματικῇ του διατυπώσει ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἑξωτερικῇ λατρείᾳ. Εἰς τοὺς πτολεμαϊκοὺς τάφους ἀπαντᾷ στερεότυπος ἡ εὐχὴ πρὸς τὸν θανόντα: «Δώη σοι Ὅσιρις τὸ ψυχρὸν ὕδωρ». Ὁ διακαέστερος πόθος τοῦ Αἰγυπτίου ἦτο νερὸ καθαρὸν καὶ δροσερόν, διότι ἔπινε χλιαρὸν καὶ θολόν. Ὁ Καλάσιρις εἰς τὰ «Αἰθιοπικά» τοῦ Ἡλιοδώρου λέγει ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦ Νείλου ἦτο χλιαρόν. Καὶ δὲν ἔπιναν καὶ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ ἀπ' εὐθείας, ἡ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν διωρύγων, ἀλλὰ, διὰ τὸν φόβον τῶν κροκοδείλων, ἤνοιγαν λάκκους μακρὰν τούτων εἰς τοὺς ὁποίους μικρὰ αὐλάξ ἔφερε τοῦτο ἀπὸ τῆς πλησιεστέρας διώρυγος καὶ ἐκεῖ ἐλίμναζε. Τοῦτο δὲ διήρκεσε μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Οἱ Φαραῶ ἔφερον χιόνα ἀπὸ τὸν Λίβανον. Ἡ ἔκφρασις λοιπὸν «δώη σοι Ὅσιρις τὸ ψυχρὸν ὕδωρ» ἔγινε παρὰ χριστιανοῖς «εἰς τόπον ἀναψύξεως» καὶ οἱ χωρικοὶ μας πηγαίνουν εἰς τοὺς τάφους τῶν οἰκείων των διὰ νὰ ρίψουν ὕδωρ ἐπ' αὐτῶν πρὸς τὸν διψῶντα νεκρόν. Ἄν ὅμως ὁ χριστιανισμὸς ἐμαιοῦτο εἰς τὴν Λαπωνίαν θὰ ἠυχόμεθα «εἰς τόπον θαλπωρῆς» καὶ ἡ κόλασις θὰ ἦτο φοβερόν ψυγεῖον.

Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸ ἀνθοδοχεῖόν μας. Εἶνε πιθανώτατον ὅτι πρόκειται συμβολισμός. Δὲν εἶδα τὴν ποικιλίαν αὐτὴν. Ἄλλ' ὁ Dutilh λέγει ὅτι τὰ φύλλα εἶνε φύλλα δάφνης. Ὑποθέτω λοιπὸν τὸ ἑξῆς: Ὁ Ὅμηρος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ λέβητος, ὁ ὁποῖος ἦτο πλατὺ μεταλλικὸν δοχεῖον, εἰς τὸ ὅποτον κατόπιν ἐπεκράτησε νὰ ἐναποτίθεται ἡ τέφρα τῶν νεκρῶν, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Σοφοκλῆς παρ' Ἀθηναίῳ. Κατὰ τὸν Βιργίλιον¹⁾ ὁ λέβης ἐχρησιμοποιήθη βραδύτερον ὥς γέρας εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τότε ἔθετον εἰς αὐτὸν κλάδους δάφνης. Ἡ εἰκὼν 27 παριστᾷ τοιοῦτον λέβητα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀναγινώσκεται «Πύθια» τὰ δὲ πύθια ἑξακολούθησαν τελούμενα μέχρι τοῦ 394 μ. Χρ. εἰς 24 πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἀγγεῖόν μας εἶνε προγενέστερον τῆς λήξεως τῶν πυθίων, ὁ δε Μηνᾶς ἠθλησεν εἰς τὴν Φρυγίαν ἢ παρὰστασις τοῦ φιαλιδίου εἶνε πιθανὸν νὰ ἔχη στενὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἑξωτερικὴν σχέσιν πρὸς τὸν λέβητα τῶν πυθίων.

Εἶδον ἄλλο φιαλίδιον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου εἰργάσθη ὁ Dutilh, ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρίσταται ὠραῖον δοχεῖον, ἀπ' οὗ ἀναδίδονται κλάδοι στρεπτοὶ μετὰ φύλλων. Ὑποθέτω ὅτι πρόκειται ἄμπελος. Εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβιτς εἶνε μία λυχνία στρογγύλη χωρὶς λαβὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας παρίσταται δοχεῖον διάκοσμον μὲ δύο λαβάς, καὶ ἀπὸ τὸ ὅποτον ἐκφεύγουν δύο κλάδοι ἀμπέλου μὲ φύλλα καὶ σταφυλὰς. (Σγ. 28) Πρόκειται

¹⁾ Αἰν. Ε' 226.

λοιπὸν συνδυασμὸς τοῦ ἁγγελίου καὶ τῆς ἀμπέλου, ἡ ὁποία δὲν εὐδοκιμεῖ εἰς τὴν γλάστραν, ἐπομένως δὲν ἔχει ἀντιγραφῇ ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ. Ἡ ἄμπελος, ὡς σύμβολον, ὑπαινίσσεται τὸν Χριστόν, ὅστις εἶπεν «ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή». Τὸ ἔλεγε δὲ ἀναφερόμενος εἰς τὴν σπουδαιότητα τοῦ κυριωτάτου προιόντος τῆς Παλαιστίνης. Κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας ὤφειλον οἱ πανταχόθεν προσερχόμενοι προσκυνηταὶ νὰ προσαγάγουν τὰς ἀπαρχὰς τῶν καρπῶν των. Τότε ἡ ἄμπελος ἔπαιζε τὸν κυριώτατον ρόλον. Ὁ Φλ. Ἰώσηπος λέγει ὅτι ὁ Ἀριστόβουλος, διὰ νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν Πομπήϊον, ἔστειλεν εἰς αὐτὸν μέρος τῶν θησαυρῶν τοῦ Ναοῦ, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ ἄμπελον χρυσὴν 500 ταλάντων.¹⁾ Εἰς μίαν ποικιλίαν τοῦ Μουσείου Ἀλεξανδρείας (Σχ. 29), βλέπομεν τέσσαρας κύκλους σχηματίζοντας σταυρὸν ἐντὸς δ' αὐτῶν ἄνω μὲν καὶ κάτω σταυρούς, δεξιὰ δὲ καὶ ἀριστερὰ βότρους σταφυλῆς. Καὶ αὗτοι οἱ κύκλοι ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὰς ἐλικοειδεῖς τῆς ἀμπέλου παραφύσεις.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν ἔχομεν σταυρὸν στολισμένον μὲ αἰχμὰς δοράτων ἢ βέλη. Δὲν εἶδον καὶ τὴν ποικιλίαν ταύτην. Ἄν ἔχη οὕτως, ἴσως πρόκειται ἡ λόγχη καὶ ὁ κάλαμος δι' ὧν ἐβασανίσθη ὁ Ἑσταυρωμένος. Ὅπισθεν ἡ ἐπιγραφὴ ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΜΑΡΤΥΡΟΣ.

Εἶδον εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας ἄλλας ποικιλίας, ἐφ' ὧν παριστῶνται σταυροὶ ὅπως βλέπει κανεὶς εἰς τὰς εἰκ. 30—34.

Ἄλλη ποικιλία φέρει εἰς δύο γραμμὰς τὴν λέξιν ἀπλῶς ΕΥΛΟΓΙΑ (Σχ. 35) ἐτέρωθεν δὲ τὸν Μηνᾶν ὡς στρατιώτην μετὰ δύο καμήλων.

Ἀλλαχοῦ ἔχομεν ἄφ' ἐνὸς ἄνθος σταυρανθές, ἄφ' ἐτέρου δὲ εἰς τρεῖς γραμμὰς ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ. (Σχ. 36) Ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ὁ τεχνίτης εἶχε λησμονήσῃ τὸ Ν καὶ δι' αὐτὸ μετὰ τὸ Α ἔθηκε τὸ σημεῖον τῆς ἐπαναλήψεως καὶ κατόπιν τούτου τὸ Ν. Τοῦτο μαρτυρεῖ, ὡς ἐκ περιττοῦ, ὅτι καὶ τὰ ἄλλα λάθη δὲν εἶνε σκόπιμα, καὶ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ σημείου τῆς συνεχείας. Ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ δοχείου εἶνε ἀσύνηθες· κυλινδρικὸν ἔχει βάσεις τὰς δύο ὄψεις, ἐπὶ δὲ τῆς πλευρικῆς ἐπιφανείας τὸ στόμιον καὶ τὰς δύο λαβὰς.

Εἰς ἄλλην ποικιλίαν ἔχομεν ἄφ' ἐνός: ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ, ἄφ' ἐτέρου δ' ἀνεστραμμένην τὴν ἐπιγραφὴν ΟΙΩΑΧ ΑΙΠΟΛΥΘ. (Σχ. 37)

Ἐνδιαφέρουσα εἶνε μία ἄλλη ποικιλία ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως ἡ συν-

¹⁾ Ἱουδ. Ἀρχ. II Δ' Γ "Ἐπεμψε δὲ Πομπήϊω μέγα δῶρον Ἀριστόβουλος, ἄμπελον χρυσὴν ἐκ πεντακοσίων ταλάντων. Μέννηται δὲ τοῦ δώρου καὶ Στράβων ὁ Καππάδος λέγων «ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἤλθεν εἴτε ἄμπελος εἴτε κῆπος, τερπωλὴν ὠνόμαζον τὸ δημούργημα.» Ὁ Ἰώσηπος τὴν εἶδεν ἀνατεθειμένην εἰς τὸ Καπιτώλιον.

ήθης παράστασις τοῦ στρατιωτικοῦ Μηνᾶ, ἐπὶ τῆς ἄλλης πλοῖον μὲ σταυρὸν εἰς τὰ ἄφλαστα. Εἰς τὰ νερὰ τέσσαρες ἰχθύς (Σχ. 38).

Τὸ πλοῖον συμβολίζει τὴν Ἐκκλησίαν, οἱ δὲ ἰχθύς τοὺς πρὸς ἁλίουαν ἔθνικούς. Ὁ Χριστὸς λέγει πρὸς τοὺς μαθητάς του νὰ γένωνται «ἁλιεῖς ἀνθρώπων». Εἰς μόνος ἰχθύς βαστάζων τὸ πλοῖον παριστᾷ τὸν Χριστόν.¹⁾ Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ κ. Βεγὴδ ἀντέγραψεν ἀνάλογον ἐπιγραφὴν ἐπὶ τοῦ τοίχου κατακόμβης τοῦ Γκαμπάρι, τὴν ἀντέγραψεν ὁμοῦ κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἀκατανόητον²⁾:

πυγιζω
αλα πανυτας
ιοι μαχην
τον σταραβον
Θεοδωρθον
νικα τις ποτε
ο δε ποτε

Εὐτυχῶς λόγιος φίλος μου, ὁ κύριος Ν. Πάρκας κατώρθωσε νὰ διευκρινίσῃ τὸ κείμενον οὕτω:

Πυγίζω
ἄλλα, πάνυ τα-
χεῖα, ἀμαχί-
τω σταυρῷ.
Θεοδρόμον
νικᾷ τις ποτέ;
Οὐδέποτε.

Ἡ τοιχογραφία τοῦ Γκαμπάρι παριστᾷ τὰς πρῶτας δύο πλοίων (Σχ. 39) μᾶλλον πολεμικῶν.

Προκειμένου τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ ἰχθύος, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἔγεινε καταπληκτικὴ χρῆσις τῆς ἀκροστοιχίδος. Ἀλλὰ κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν εἰς τὸν ἐν Τεντύρα ναόν, ὁ ὁποῖος εἶνε μὲν τῆς αἰγυπτιακῆς λατρείας ἀλλὰ ρωμαϊκῶν χρόνων κτίσμα, ἀπαντᾷ ὁ ἰχθύς καὶ δὴ ὑπὸ μορφὴν ὑπομνημνήσκουσιν εὐστόχως τὸ τρισυπόστατον τῆς τριαδικῆς θεότητος (Σχ. 40). Ἡ ἄξιον ἐπίσης παρατηρήσεως τὸ ὑπὸ τοῦ Garucci³⁾ δημοσιευόμενον

¹⁾ Κατὰ τὴν ἀκροστοιχίδα Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστὸς) Θ(εοῦ) Υ(ἰός) Σ(τήρ).

²⁾ Bull. Soc. Arch. d'Alex. 1902

³⁾ Garucci, *Hagioglypta sive picturae et sculpturae sacrae*. 1856 σ. 7.

ἀγιογλυπτον παριστῶν πλοῖον μὴ φερόμενον ἐπὶ ἰχθύος, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ κελύφους τοῦ σκάφους ἀναγινώσκεται «Ἰησοῦς» (Σχ. 41). Εἰς τῶν ἐπιβατῶν ἀνασύρει δίκτυον ἐνέχον ἰχθύν. Ἐμφανῶς πρόκειται συμβολισμὸς τοῦ κηρύγματος. Οἱ ἐπιβαίνοντες εἶνε οἱ ἀπόστολοι, ἡ ναὺς εἶνε ἡ Ἐκκλησία, κακῶς λοιπὸν ἐτέθη ἡ ἐπιγραφὴ «Ἰησοῦς». Ἡ σύγχυσις αὕτη εἶνε σπουδαῖον τεκμήριον τῆς λαϊκῆς ψυχολογίας. Τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα, αἱ διατυπώσεις, ἐμμένουν, διότι εἶνε ἡ ὑλικὴ ἐκδήλωσις, ἐκφεύγει ὁμως κατὰ μικρὸν τὸ νοούμενον, τὸ πνευματικὸν στοιχεῖόν των. Εἰς τὴν ψυχολογικὴν ταύτην ὑφαίρεσιν ὀφείλονται πολλὰ φαινόμενα καὶ κυρίως ὁ συγκρητισμὸς, δηλαδὴ ἡ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων θρησκευμάτων υἱοθέτησις τύπων καὶ συμβόλων καὶ ἰδεῶν ἀκόμη τῶν ἀμέσως προγενεστέρων, οἱ ἀπὸ τῶν ὁποίων προσήλυτοι δὲν ἠμπόρεσαν ν' ἀποκαθαρθοῦν τελείως τῶν πατρῶων ἔξων. Εἰς ταύτην ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνακάλυψις παπύρων ἑλληνικῶν ἐντὸς αἰγυπτιακῶν τάφων. Ἡ φαραωνικὴ θρησκεία ἐνέκλειεν εἰς τὸ φέρετρον μετὰ τῆς μωμίας πάπυρον περιέχοντα τὴν ἀπολογίαν ταύτης ἐνώπιον τοῦ Ὁσίριδος, τὸ λεγόμενον «βιβλίον τῶν νεκρῶν». Ἐλησμονήθη ὁμως ἡ πραγματικὴ ἐντολὴ τοῦ παπύρου, καὶ διετηρήθη μόνη ἡ ἔξις νὰ ἐναποτίθεται. πάπυρος.¹⁾ Ἐπίσης διάφοροι ἅγιοι διατυποῦνται ὅπως οἱ ἥρωες τῶν ὁπίων οἱ ναοὶ μετεβλήθησαν εἰς ἐκκλησίαν ἐκείνων, λ. χ. ὁ Ἁγ. Γεώργιος μετὰ τοῦ δράκοντος καὶ τῆς Ἀνδρομέδας κλπ.

Προκειμένου τοῦ ἰχθύος ὥς συμβόλου τοῦ Χριστοῦ²⁾ ὑποθέτομεν τὰ ἑξῆς: Ἡ παράστασις δελφίνος περιειλιγμένου εἰς ἄγκυραν ἀπαντᾷ συνηθέστερον εἰς ἐθνικοὺς δακτυλιολίθους καὶ χριστιανικοὺς. Ὁ δελφὶν παρ' ἐθνικοῖς καὶ κυρίως παρ' Ἑλλήσιν ἐμυθολογήθη ὥς ὁ σωτὴρ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ναυαγησάντων (Ἀρίων, Ἀπόλλων κλπ.) Ἐχομεν ἐπιγραφὰς

IX

IXΘΥCΩTHP, CΩTHP, IXΘYCAΛI (φθιμένων σωτῆρ)

ΘΥ

Πολλοὶ λόγοι, τοὺς ὁποίους ἀναφέρουν ὁ κ. Σωτηρίου, ὁ Leclercq καὶ ἄλλοι πείθουν ὅτι ἡ παραδοχὴ τοῦ ἰχθύος ὥς συμβόλου τοῦ Χριστοῦ Σωτῆρος εἶνε ἐκχριστιανισμὸς ἐθνικῆς παραστάσεως καὶ ὅτι βραδύτερον

¹⁾ Οὕτως ἀνευρέθησαν εἰς τὴν Ὁξύρυγχον τοῦ Φαγιούμ ἡ «Ἀθηναίων Πολιτεία» τοῦ Ἀριστοτέλους (1891), αἱ ᾠδαὶ τοῦ Βακχυλίδου (1897) οἱ Μιμιάμβοι τοῦ Ἡρώνα (1891) ἀποσπάσματα τοῦ Αἰσχύλου (1879) Εὐριπίδου (1879.1891) τοῦ Μενάνδρου (1906) καὶ τῆς Σαπφούς (1898).

²⁾ Περὶ τοῦ ἰχθύος ὥς συμβόλου τοῦ Χριστοῦ ἰδὲ Γ. Σωτηρίου, «ὁ Χριστὸς ἐν τῇ Τέχνῃ» Ἀθῆναι 1914 σ. 63.

παρετηρήθη ἡ σύμπτωσις τῆς ἀκροστιχίδος. Ἀρχικῶς ὁ δελφὶν ἦτο ὁ μόνος ἰχθὺς ὁ συμβολίζων τὸν Χριστόν, ὅπως τὸ βλέπομεν εἰς πολλὰς παραστάσεις ἐπὶ νεκρικῶν πλακῶν καὶ τοιχογραφιῶν κατακομβῶν (Cassus, Domninus κλπ.), ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἰχθὺς παρίσταν τοὺς χριστιανούς, τὰ «ψαράκια», ὅπως λέγει ὁ Τερτουλλιανὸς καὶ ὅπως τὸ βλέπομεν εἰς τὸν δακτυλιόλιθον τοῦ ἐπισκόπου Ἀγκουλέμης Ἀδεμάρ. (Σχ. 42)

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἄγκυρα (ἄγκχ. φαραωνιστὶ) εἶνε τὸ πρωτογενὲς σχῆμα τοῦ Σταυροῦ, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ὑποθέτομεν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ δελφίνου περὶ τὴν ἄγκυραν εἶνε ἡ εἰκὼν τῆς αὐτοθυσίας τοῦ Ἑσταυρωμένου.

Εἷς τινὰς ποικιλίας, ἐνῶ εἰς τὴν μίαν ὄψιν ἔχομεν τὴν συνήθη παράστασιν τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ, εἰς τὴν ἄλλην ἔχομεν σταυρὸν ἰσοσκελῆ μέσφ στεφάνου ἐκ κόμβων ἢ δάφνης. Εἰς ἄλλας ἀντὶ σταυροῦ ἔχομεν ἀστέρα μετὰ ἢ ἄνευ τῶν γνωστῶν Α, Ω ἐκατέρωθεν. Οἱ γράψαντες περὶ τούτων θεωροῦν τὸν ἀστέρα ὡς σύμβολον τοῦ κύρους ἢ τῆς ἀρχῆς τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ Σωτὴρ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Πιθανὸν νὰ ἔχουν δίκαιον, ἀλλὰ δὲν προσαίγουν κανὲν πειστικὸν ἐπιχείρημα.

Ὁ ἀστὴρ φυσικὰ εἰς ὅλας τὰς θρησκείας, ἐχούσας φυσιολατρικὴν τὴν πηγὴν τῆς ἐμπνεύσεως, ἐξηρσίμευσεν ὡς στοιχεῖον συμβολισμοῦ. Εἰς τοιχογραφίαν τοῦ κοιμητηρίου τῆς Πρασίλλας ἐν Ρώμῃ ἀκτινοβολεῖ εἷς ἀστὴρ. Μᾶς ἐνθυμίζει τὸ τοῦ Ἡσαίου ¹⁾ «οὐ γὰρ δύσεται ὁ ἥλιός σοι καὶ ἡ σελήνη σοι οὐκ ἐκλείψει· ἔσται γάρ σοι Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ ἀναπληρωθήσονται αἱ ἡμέραι τοῦ πένθους σου». Τὸ χωρίον αὐτὸ ἀρμόζει εἰς τοὺς κοιμηθέντας χριστιανούς καὶ δὴ τοὺς μάρτυρας διὰ τοὺς ὁποίους τὰ ἄστρα τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς δύνουν διὰ παντὸς εἰς τὸν ὀρίζοντα τοῦ τάφου των διὰ ν' ἀνατείλῃ ἀνέσπερος ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Δι' ἡμᾶς ὅμως, ἐκ πεζότητος ἀναζητοῦντας εἰς τὴν ὕλικὴν φύσιν καὶ τὰς βιωτικὰς ἀνάγκας τὴν γενεσιουργὸν αἰτίαν πάσης φιλοσοφικῆς ἰδέας, ἃν ὁ ἀστὴρ ἔγινε τὸ σύμβολον τῆς ἐλπίδος τῶν διαπλεόντων τὸν πολυκύμαντον πόντον τοῦ βίου, τὸ ὀφείλει εἰς τὸν πολικὸν ἀστέρα, τὰς Πλειάδας, τὸν Σείριον, καὶ τὸν Ἀρκτοῦρον τῶν ὁποίων αἱ ἑωθιναὶ καὶ ἑσπεριναὶ ἐπιτολαὶ ἐκανόνιζαν ὅχι μόνον τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν πορείας τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς σπορὰς καὶ συγκομιδὰς καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ μέλλον των. Ὁ ἀστὴρ λοιπὸν ὡς χριστιανικὸν σύμβολον εἶνε ὁ τελικὸς στόχος πρὸς ὃν τείνει ὁ χριστιανός, εἶνε αὐτὸς ὁ Χριστός. Καὶ τὸ

¹⁾ Ἐ' 20.

λέγει εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν¹⁾ «ἐγὼ εἰμι ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός». Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς, νομίζομεν, παρατίθεται ὡς διασάφησις τὸ Α, Ω τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τοῦ αἰδίου τῆς θεότητος.

Ἄλλως τε καὶ ἀπὸ σχεδιογραφικῆς ἀπόψεως ὁ ἀστὴρ εἶνε ρόδαξ, ὅστις πάλιν εἶνε πολλαπλοῦς σταυρός. (Σχ. 43)

Εἰς τὸ τῆς Ἀλεξανδρείας Μουσεῖον δύο ἄλλαι ποικιλίαι κοσμοῦνται διὰ πτηνῶν. Εἰς τὴν μίαν (Σχ. 44) φαίνεται νὰ εἶνε περιστερὰ ἐπὶ κλάδου ἁμπέλου. Τὴν παράστασιν βλέπομεν καὶ εἰς κοπτικὰ ξυλόγλυπτα παλαιῶν ἐκκλησιῶν.²⁾ Τὸ πτηνὸν παρ' Αἰγυπτίους συνεβόλιζε τὴν ψυχὴν (μπί, μπάϊ) τοῦ ἀνθρώπου,³⁾ τὸ πνευματικὸν τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος στοιχεῖον, ἐκείθεν δὲ ἐξεχριστιανίσθη καὶ βλέπομεν τὸ ἅγιον πνεῦμα νὰ ἐπιφαίνεται ἐν εἵδει περιστερᾶς, εἰς δὲ τὴν συμβολικὴν χριστιανικὴν νὰ συμβολίζῃ τὴν ἀγνότητα τῆς ψυχῆς τοῦ χριστιανοῦ, ὅστις μεταλαμβάνει τοῦ ἐρυθροῦ χυμοῦ τῆς σταφυλῆς, ἣτις συμβολίζει τὸν Χριστόν.

Τὸ ἐπὶ ἄλλης (Σχ. 45) ποικιλίας παριστάμενον πτηνὸν εἶνε δυσδιάκριτον. Μοὶ φαίνεται μᾶλλον πετεινὸς ἔχων ἀνοιγμένας τὰς πτέρυγας. Πιθανὸν ὅμως νὰ εἶνε καὶ φοῖνιξ, ὅστις ἀνενοῦτο ἀπὸ τῆς τέφρας του ὅπως ὁ χριστιανὸς ἀναγεννᾶται διὰ τοῦ βαπτίσματος ἢ διὰ τοῦ θανάτου.

Ὁ κ. Dutilh ἀναφέρει καὶ μίαν ἄλλην ποικιλίαν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΜΗΝΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ. (Σχ. 5) Ἐπειδὴ ὅμως εἶνε περιφερικὴ προφανῶς ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ ἢ ἀνάγνωσις ἀπὸ τοῦ ἄρθρου ΤΟΥ, ἥτοι ν' ἀναγνώσθῃ «τοῦ ἁγίου Μηνᾶ». Ὁ Kraus ὅμως παραδοξότερος ἀναγνώστης τὴν ἐξέλαβε «Μηνάτου Ἀγίου» καὶ διερωτᾶται ποῖος εἶνε ὁ ἅγιος Μηνᾶτος.⁴⁾ Τὸ ἀστείον εἶνε ὅτι τὴν παρέλαβε τοιαύτην καὶ ὁ σοφὸς Leclercq⁵⁾.

Ὁ ἴδιος οὗτος παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν Rossi⁶⁾ ἄλλην ποικιλίαν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΛΥΘ ΠΙΑ. Καὶ αὕτη θὰ εἶναι περιφερικὴ καὶ ἀντίστροφος ὅπως ἀντίστροφοι εἶνε καὶ ἄλλαι καὶ πρέπει ν' ἀναγνώσθῃ ΕΥΛΟΓΙΑ. Ἐχει παραλειφθῇ τὸ Ο καὶ τὸ Γ ἐτέθη ἀνεστραμμένον.

Τὰ λάθη αὐτὰ δίδουν τὸ ἐνδόσημον ὅτι αἱ σφραγίδες δι' ὧν ἐτυποῦντο αἱ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τοῦ μαλακοῦ ἀκόμη πηλοῦ ἦσαν ξύλιναι καὶ εἶχον τὰ γράμματα αἶρε α. Οἱ ἐργάται ἰθαγενεῖς καὶ ἀνελλήνιστοι περιέπιπτον

¹⁾ ΚΒ' 16. Γ. Λαμπάκη, «Χριστ. Ἀγιογραφία» σ. 7.

²⁾ Γ. Ἀρβανιτάκη, «Ἀνέκδ. Ἐπιγραφαί.» Ἑλληνιον. Κάτρου. Τεῦχ. Δ' εἰκ. 25 σ.222.

³⁾ Γ. Ἀρβανιτάκη, Περὶ γενέσεως τῶν παρ' Αἰγυπτίους ἰδεῶν περὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Ἑλληνιον Κάτρου. Τεῦχ. Β' σ. 115.

⁴⁾ Horae Belgicae ἐν Jahrbücher des Vereins im Reinlande. 1871 σ. 247.

⁵⁾ Cabrol, «Dict. Arch. Chrét.» σ. 1726 σημ. 16.

⁶⁾ Rossi «Mélanges» σ. 193.

εἰς τοιαύτας πλάνας ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς πρωτοπείρους σήμερον στοιχειοθέτας. Ἄν οὕτως εἶχε, τότε ἰδοὺ ὅτι δὲν ὑπῆρξαν μόνοι οἱ Κινέζοι οὔτινες μετεχειρίσθησαν αἰρετοὺς χαρακτηῖρας ξυλίνους εἰς ἐκτύπωσιν.

Δύο περιέργους ποικιλίας ἀναφέρει ὁ Νεροῦτσος,¹⁾ ὅστις ὁμως δὲν σχολιάζει τὸ σχῆμά των. Καὶ ὁμως (Σχ. 47, 48) εἶνε τὰ μόνα μὴ πλατυσμένα φιαλίδια. Ἐν τὴν ὀριζοντίαν τομὴν κυκλικήν. Ἰὸ δοχεῖον εἶνε ἡμισφαιρικόν, ἐπὶ τοῦ ἡμισφαιρίου εἶνε κωνικὸς κορμὸς καὶ ἐπὶ τούτου ὁ κυλινδρικός λαιμός. Αἱ λαβαὶ μεγάλαι ἔχουν τὴν καμπύλωσίν των εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ στομίου. Ἡ στρογγυλότης τῶν δοχείων, ὥς νομίζω, δεικνύει ὅτι δὲν ἦσαν περιάπτα, ἡ δὲ σφαιρικότης των ὅτι δὲν ἐστήνοντο ὀρθία. Ἡ ἐπιπεδότης στομίου καὶ λαβῶν μαρτυρεῖ ὅτι ἐτοποθετοῦντο μὲ τὸ στόμιον πρὸς τὰ κάτω. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ κοσμήματα εἶνε ἀνεστραμμένα. Ἀναγιγνώσκεται, πρᾶγματι, ἐπὶ τοῦ ἐνὸς ΤΟΥ ΑΓΙ Υ ΜΗΝΑ ΜΑΡΤΥΡΟΣ ἐπὶ δὲ τοῦ ἄλλου παρίσταται ἀστήρ ρομβοειδῆς καὶ εἰς τὸ μέσον τούτου τὸ *χρισμὸν* ἀνεστραμμένον. Εἶνε καὶ τοῦτο σύμβολον πτολεμαϊκῆς καταγωγῆς ἐκχριστιανισθέν. Ὁ μακαρίτης Ι. Σβορώνος τὸ ἐσημείωσεν ἐπὶ νομισμάτων δύο αἰῶνας πρ. Χρ.²⁾

Ὁ Leclercq δημοσιεύει δύο ἄλλας ποικιλίας.³⁾ Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὀψεως τοῦ πρώτου φιαλιδίου ὁ Μηνᾶς ὥς στρατιώτης μὲ τὰς δύο καμήλους, ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ ὀψεως καὶ ἐντὸς στεφάνης ἐκ κλάδων καὶ φύλλων κομψῶς διατεθειμένων ἓνα μονόγραμμα τὸ ὁποῖον ἐκλαμβάνει ὥς τὸ τοῦ Ἁγίου Πέτρου. (Σχ. 49) Δικαιολογεῖ τὴν τοιαύτην διάγνωσιν ἕκ τινος χωρίου τοῦ Ἐπιφανίου⁴⁾ «ὁ Ἅγιος Πέτρος εἶνε τὸ τελευταῖον μαρτύριον καὶ εἰς ἀπόστασιν ἐννέα μιλίων ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας πρὸς δύσιν ταύτης εὐρίσκεται ὁ Ἅγιος Μηνᾶς». Ἐχει ἄδικον ὁ σοφὸς κληρικός. Ἐπιπολαῖα ἀνάγνωσις τοῦ κειμένου ἔκαμε νὰ νομισθῇ ὅτι τὰ δύο μαρτύρια ἦσαν πλησίον ἀλλήλων καὶ τοῦτο ἐθεωρήθη ἐπαρκὲς νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φιαλιδίου συνάντησιν τῶν δύο ἁγίων. Τὸ χειρόγραφον ὁμως τοῦ Ἐπιφανίου λέγει

¹⁾ Bull. Inst. Égypt. 1875 σ. 188.

²⁾ «Τὰ νομίσματα τοῦ Κράτους τῶν Πτολεμαίων» Μέρ. Α' σ. σμζ' Εἶναι βερενίκεια χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ πεντάδραχμα. Ὁ Σβορώνος ἐρμηνεύει τὸ σῆμα ὥς τὸ μονόγραμμα Χρεμωνίδου τοῦ Ἀθηναίου, ὅστις ναύαρχος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πτολεμαίου Εὐεργέτου Α' ἐνεργῶν ἐν Κιλικίᾳ κατὰ τὴν ἀσιατικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν ἐνομισματοκόπησε τὰ 1500 τάλαντα ὅσα κατέσχεν ἐκεῖ.

³⁾ Cabrol, «Dict. Arch. Chrét.» ἐν λ. Alexandrie σ. 1115 εἰκ. σ. 1112 καὶ λ. Ampoules σ. 1728—9. Τὰ ἐφωτογράφησεν ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου Montcalieri x Biadaert, ἀπόκειται δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον τῶν ἐκεῖ Βαρναβιτῶν Πατέρων.

⁴⁾ Epiphanii monachi et presbyteri edita et inedita. Ἐκδ. Dressel σ. 5—6.

ὅτι ὁ Ἅγιος Πέτρος ἦτο τὸ τελευταῖον μαρτύριον, ἄρα δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο κατόπιν του, ἐννοεῖται δὲ διὰ τὸν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας ἐρχόμενον. Ἄλλ' ὁ Ἅγιος Μηνᾶς δὲν ἦτο τὸ προτελευταῖον. Ἰωάννης ὁ Μόσχος¹⁾ λέγει «διαμενόντων ἡμῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸ Ἐγατον». Καὶ τὸ ἀλεξανδρινὸν τοῦτο Ἐνατον ἀναφέρουν πολλοὶ μοναστικοὶ συγγραφεῖς, οἵτινες ὁμιλοῦν καὶ περὶ Λαύρας τοῦ Δεκάτου ὁγδόου. Ὀνομάζοντο οὕτως αἱ μοναὶ ἀπὸ τῶν μυλλιαρίων ὅπου ὑπῆρχον ξενῶνες (χάνια) καὶ ρωμαϊκαὶ φρουραί. Ὄντως ἔχουμεν τὸ Παλάτιον τοῦ Ἐβδόμου εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ εἰς τὸν μωσαϊκὸν χάρτην τῆς Μαδηβᾶς βλέπομεν σημειούμενα ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ, καὶ ΤΟ ΕΝΑΤΟΝ σήμερον παραφθαρὲν εἰς Ἀνατόθ, τὴν ἀρχαίαν Καριαθαιαίμ²⁾.

Ἀπορρίπτομεν λοιπὸν τὴν γνώμην τοῦ Leclercq καὶ προτιμῶμεν ν' ἀναγνώσωμεν «Τιμόθεος». Τὸ Ψ ἄνω τῆς ὀριζοντίας ἀνήκει εἰς τὸ Μ, ἐνῶ εἰς τὸ «Πέτρος» οὐδεμίαν ἔχει θέσιν. Ὁ δεξιὸς πούς τοῦ Μ δὲν ἐγγίζει τὴν ὀριζοντίαν, διότι δὲν εἶνε Π ἀλλὰ ΤΙ. Ἄλλως τε καὶ γνωρίζομεν ὅτι ὁ Τιμόθεος Αἴλουρος ἢ Μπισκάγας ἦτο Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸν παροξυσμὸν τῆς λατρείας τοῦ Μηνᾶ καὶ αὐτὸς ἐπεσιτάτησε τὸν ναὸν τὸν οἰκοδομηθέντα δαπάναις τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀρχαδίου, ὅτι ἀφῆκε μονογραφίαν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου καὶ τὸ σπουδαιότερον ὅτι ἐχάραξε τὸ μονόγραμμά του ὑπερθεῖν τῆς νεοτευκτοῦ μεγάλης βασιλικῆς, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ ἀνέκδοτόν του χειρόγραφον. Δὲν εἶν' λοιπὸν παράδοξον νὰ ἔθυσσε τὸ μονόγραμμά του καὶ ἐπὶ τῶν εὐλογιῶν, αἵτινες διενέμοντο εἰς τοὺς προσκυνητὰς τοῦ ναοῦ τούτου.

Τὸ ἕτερον τῶν φιαλιδίων εἶνε τὸ μεγαλότερον ὅλης τῆς σειρᾶς. Ἔχει πλάτος $17\frac{1}{2}$ ἐκστμ. καὶ μῆκος 27. (Σχ. 50) Ἐπὶ ἐκατέρᾳ τῶν ὀψεῶν του ἀναγινώσκεται :

ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΑΜΗΝ.

Εἰς τὸ πεδῖον ὅμως παρίσταται ἡ Ἁγία Θέκλα ὅπως δηλοῦται ἐκ τῆς πέριξ ἐπιγραφῆς. Ἡ μάρτυς εἶνε ὀρθία, φέρει χιτῶνα καὶ ἔχει τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ἰσχίων. Ἐκατέρωθεν τῶν ποδῶν λέων καὶ τίγρις. Εἰς τὴν ἄλλην ὄψιν ἀνὴρ ὀρθίος φέρων χιτῶνα καὶ μανδύαν. Εἰς τὰ δεξιὰ του διακρίνεται ταῶς, (Σχ. 51) ἀριστερὰ δὲ σφαιρικὸν βαπτιστήριον ἀπολῆγον εἰς σταυρόν.

Ἡ ἐπιμῆκης καὶ πωγωνοφόρος μορφή τοῦ ἀνδρὸς ἐγέννησε τὴν ὑποψίαν μήπως παρίσταται ὁ Παῦλος, ὅστις εἶχε βαπτίσῃ τὴν Θέκλαν.

Ἀντεγράψαμεν τὴν περιγραφὴν τοῦ Leclercq, ὃθεν ἐλάβομεν καὶ

¹⁾ CXXCIV.

²⁾ *G. Arvanitaki, Golgotha et Sépulture. Alexandrie 1923. σ. 68 σημ. 103.*

τὰς εἰκόνας, ἀλλ' αὐταὶ εἶνε τόσον κακοκαμωμέναι ὥστε δὲν διακρίνει κανεῖς τίποτε εὐκρινῶς. Πάντως νομίζομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἁγίου Μηνᾶ διότι θὰ ἐσημειοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου. Ἡ Ἁγία Θέκλα ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἐπὶ εὐλογίας τοῦ Μηνᾶ, διότι κατὰ τὸν βιογράφον τούτου Τιμόθεον ὁ Μηνᾶς ἔσωσέ ποτε χριστιανὴν κινδυνεύουσαν νὰ βιασθῇ ὑπὸ στρατιώτου καὶ ἡ σώτειρα αὕτη παρέμβασις ἐγενεῖν ἀκριβῶς ἐμπρὸς εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῆς Θέκλας κείμενον παρὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ Μηνᾶ. Τὸ ὅτι δὲ φέρει πῶγονα ὁ Μηνᾶς — ἂν πράγματι διακρίνεται πῶγων — τοῦτο ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ φιαλίδιον εἶνε τεχνούργημα ὄχι αἰγυπτιακὸν ἀλλὰ δευτερογενοῦς ἔδρας τῆς λατρείας του.

Ὁ ταῶς συνεβόλιζε τὴν ἀνάστασιν, διότι χάνει τὰ πτερὰ του κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ ἀνακτᾷ αὐτὰ κατὰ τὸ ἔαρ.

Ὁ παρὰ τὴν Θέκλαν λέων — ἂν εἶνε λέων — συνεβόλιζε τὴν ἄγρυνον φρουρήσιν τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τῶν ἰδίων παθῶν, διότι τὸ ἰσχυρότατον τῶν ζώων ἐνομίζετο ὅτι κοιμᾶται μὲ ἀνοικτοὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μόνον αὐτοῦ ἡ παρουσία τρέπει εἰς φυγὴν πάντα τᾶλλα θηρία. Ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ εἶνε ἰσχυροτάτη καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν οὐτος ἔξυπνος, διὰ νὰ φρουρήσῃ ἑαυτὸν κατὰ τῶν παθῶν.

Δύο ἄλλαι παραστάσεις θὰ ἦτο ἐκπληκτικὸν ἂν ἔλειπον ἀπὸ τὰς «εὐλογίας» τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Μπεχέρας λατρευθέντος ἁγίου. Ἡ ἀσκητικὴ ράβδος τοῦ ἐρημίτου (Σχ. 62) καὶ τὸ φοινικόδενδρον (Σχ. 63). Ἡ εἰκὼν 62 μᾶς ἐνθυμίζει πράγματι τοὺς ἀναχωρητὰς τοῦ Ἰορδάνου τοὺς ὁποίους συνηγνῶμεν κατὰ τὰς ἐκεῖ ἐκδρομάς μας, κρατοῦντας τὴν σταυροφόρον κατὰ τὰ ἄνω βακτηρίαν. Τὸ δὲ κατάφορτον καρπῶν φοινικόδενδρον εἶνε εἰς τὸ φυτικὸν βασίλειον, ὅ,τι ἡ κάμηλος εἰς τὸ ζωϊκὸν διὰ τοὺς ἐρημονόμους. Καὶ ἂν ἀφαιρέσῃτε ἀπὸ τὰ αἰγυπτιακὰ τοπεῖα τὸ ἰδιάζον των χαρακτηριστικὸν τῶν φοινίκων, οὐδὲν ἀπομένει διακρίνον αὐτὰ παντὸς ἄλλου τόπου. Ἡ χάρις του, ἡ ἡγεμονικὴ λίκνισις, ἡ μαύρη του σιλουέττα εἰς τὸν ὀρίζοντα προβαλλομένη ἐπὶ τοῦ ἑσπερινοῦ αἵματοχρώου ὀρίζοντος, ἐκφράζουν ὅλον τὸ μυστήριον τῆς ἐρήμου.

Δύο ἄλλαι ποικιλίαι κατατεταγμέναι μετὰ τῶν εὐλογιῶν τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας νομίζω ὅτι δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτόν. Οὐδὲν φέρουν τὸ ἀναφερόμενον εἰς αὐτόν, καὶ ἡ πᾶσις των εἶνε ἐντελῶς διάφορος τῆς τῶν φιαλιδίων τοῦ Ἀγίου τούτου.

Πάντως ὅμως εἶνε χριστιανικαὶ καὶ ἐνδιαφέρουσαι.

Ἡ μία ἔχει ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως σταυρὸν μετὰ τῶν Α, Ω εἰς τὰς τέσσaras γωνίας του. Κατὰ τὸν Rossi τὸ σύμβολον αὐτὸ ἐμφανίζεται εἰς

τὴν Ρώμην μόλις κατὰ τὸν Ε'. αἰῶνα,¹⁾ εἶνε δὲ γνωστὸν ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως.²⁾ Ἐν τούτοις εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐμφανίζεται πολὺ ἐνωρίτερον, ὅπως μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ τὴν ὁποίαν εὔρον ἀνέκδοτον εἰς ἀρχαιοπώλην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (Σχ. 52). Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη νεκρικὴ αἰγυπτίας χριστιανῆς εἶνε πτωχοτάτη· Εὐτελὴς μαλακὴ πέτρα μὲ χάραξιν πρόχειρον, ἔχει τὰς ἐγγλυφὰς ἐρυθράς. Ἐν τούτοις εἶνε, νομίζω, σπουδαῖον τὸ εὔρημα, διότι μᾶλλον δεικνύει καθαρὰ πῶς ἐξεχριστιανίσθη ὁ αἰγυπτιακὸς σταυρὸς. Διατηρεῖ ἀκόμη τὸν ἄνω δακτύλιον. Ὡς γνωστὸν ὁ φαραωνικὸς σταυρὸς εἶνε τὸ ἱερογλυφικὸν γράμμα τῆς ζωῆς. Εἰς τὸν ἐν Κόμ Ὁμπο τῆς Ἀνω Αἰγύπτου ναὸν βλέπομεν τὸν Θεὸν Σεκέτ προτείνοντα τὸν σταυρὸν αὐτὸν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ Φαραῶ διὰ τὰ τὸν ἐμψυχώσῃ. Παρ' Αἰγυπτίους· ἔκαλεῖτο *ἄγκχ* ἔξ οὗ πιθανῶς ἢ ἑλληνικὴ λέξις ἄγκυρα, ὅπως ἐκ τοῦ λαχεροῦντ ἔγινεν ὁ λαβύρινθος καὶ ὅχι ἐκ τοῦ λάβρυς ὅπως ἐγράφη εἰς πρόσφατον ἐν Ἀθήναις μελέτην. Ἡ ἐξέλιξις τῆς μορφῆς εἶνε εὐνόητος.

Περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ἀνευρεθέντος εἰς Νινευῆ, Κνωσσόν, Αἴγυπτον, Ἑλλάδα καὶ πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ἔγραψαν περισπουδάστους μονογραφίας ὁ Gustave Lejeal καὶ ὁ G. de Mortillet³⁾ Ὅχι σπανίως τὸ ΑΩ ἀπαντᾷ ΩΑ. Τὸ φιαλίδιον φέρει ὁπισθεν τὴν ἐπιγραφὴν

Φ
Ζ ω
C

Εἶνε παίγνιον χάρις εἰς τὸ μεσάζον Ω. Οἱ χριστιανοὶ ἠρέσκοντο εἰς τοιοῦτους συνδυασμούς. Οὕτω λ. χ. ἔχομεν:

Ο
Π
ΚΑ Λ ΟΝ
Ο
Ν

τὸν ἐκχριστιανίσαντα φαραωνικὸν *οδτζᾶν* εἰς παντεπόπτην, (Σχ. 53bis)

¹⁾ Cabrol, «Dict. Arch. Chrét.» ἐν λ. Α—Ω.—Ἑλλήνιον Κάριον Ἀρ. 4 σ. 226 εἰκ. 11.

²⁾ Α' 8. «Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ ὢν καὶ ὁ ᾔων».

³⁾ «Jesus de Nazareth» Paris. 1902. Ἐν παραρτήματι «Le signe de la Croix» Ἐδημοσιεύσαμεν μετάφρ. τούτου εἰς περιοδ. «Ἀνατολή» Φεβρ. 1903.—G. de Mortillet, «Le signe de la Croix avant le Christianisme» Paris 1866 μετὰ 113 εἰκόνων. Φαίνεται ὅτι τὸ σύμβολον ἐπεκράτησε παντοῦ καὶ πάντοτε παρὰ μονοθεῖσταις, διότι ὅπου ἀπαντᾷ λείπουν ἄλλα εἰδωλα καὶ ἴχνης πολυθεϊσμοῦ.

τὰ τέσσαρα Θ κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ ἁγίου μανδηλίου (Θεοῦ θέα, θεῖον θαῦμα) καὶ βραδύτερον τὰς ματαιοσκόλους δεξιότητας τῶν καρκινικῶν στίχων παρὰ βυζαντινοῖς κλπ.¹⁾

Τὸ ἄλλο φιαλίδιον εἶνε θραῦσμα (Σχ. 53) μὲ πολὺν τριμμένην τὴν ἐπ' αὐτοῦ παράστασιν. Οἱ κ. κ. Dutilh καὶ Blonfield διέκριναν τὸν Ἅγιον Μηνᾶν μεταξὺ δύο βοῶν καὶ ὑπενθύμισαν τὸ τοῦ Ἡσαίου «ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ». ²⁾ Ὁ Blonfield μάλιστα διατυπώνει τὴν ὑπόνοιαν μήπως πρόκειται ὄχι περὶ κεράτων βοῶν, ἀλλὰ περυγῶν ἀγγέλων . . . οἷον χερουβεὶμ. Τὸ περιέργον εἶνε ὅτι παραθέτουν καὶ τὴν εἰκόνα ἡ ὁποία εἶνε ἀρκετὰ εὐκρινής. Ὅπως δὴποτε τὸ ἐξήλθασα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸ ἐσχέδιασα καὶ παραθέτω τὸ σχεδιάσμα μου.

Ἀπλούστατα λοιπὸν πρόκειται γυνὴ κατὰ μέτωπον ὁλόσωμος, γυμνὴ ἐντελῶς, μὲ δόξαν ἁγίας περὶ τὴν κεφαλὴν· ἔχει τοὺς πόδας ἀνοικτούς, τοὺς μαστοὺς πολὺ μεγάλους καὶ πίπτοντας μέχρις ὀμφαλοῦ, καὶ διὰ τῶν ἰδίων τῆς χειρῶν ἐκβάλλει τὸ νεογνόν. Ἀπλῶς αὐτομαγεύεται. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς αἱ κεφαλαὶ δύο βοῶν. Προφανῶς ἔχομεν πολὺν ρεαλιστικὴν παράστασιν τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὴν ἀγιογραφίαν συχνὰ ἀπαντῶμεν γραφικὰς ἐρμηνείας ἀγιογραφικῶν ἐκφράσεων μὲ ρεαλισμόν, ὅστις σήμερον μᾶς σκανδαλίζει. Εἰς τοὺς χρόνους ὅμως τῆς θερμῆς πίστεως, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἀπερρόφα τὴν προσοχὴν ὁλόκληρον.

Ἡ παράστασις λοιπὸν αὕτῃ εἶνε ἡ γραφικὴ μετάφρασις τοῦ τροπαρίου «Νηδυῖ τὸν Λόγον ὑπεδέξω». Ὁ τεχνίτης παρηρμήνευσεν τὴν ἔννοιαν. Ἡ φράσις σημαίνει «ὑπεδέχθης εἰς τὰ σπλάγχνα σου». Ἀναφέρεται εἰς τὴν σύλληψιν, εἰς τὸν εὐαγγελισμόν ὃχι δὲ εἰς τὸν τοκετόν, τὴν γέννησιν. Τὸ μέγεθος τῶν μαστῶν στοχάζεται νὰ ὑπενθυμίσῃ τὸ «μακαρία ἡ κοιλία ἡ γεννήσασά σε καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας». Ἡ παρουσία τῶν βοῶν ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ σκηνὴ διεξήχθη εἰς φάτνην. Τὸ ἴδιον βλέπομεν εἰς τοιοῦτον ἀγιογραφίαν τοῦ Ἀγ. Σεβαστιανοῦ³⁾ ἐν Ρώμῃ (Σχ. 55) ὅπου ὑπεράνω τοῦ ἐσπαργανωμένου βρέφους κύπτουν δύο βοῶν κεφαλαί. Ἀνάλογος κατὰ τὴν παρερμηνείαν καὶ τὸν ρεαλισμόν εἶνε ἡ πολὺ συνήθης παράστασις τῆς Θεοτοκίου κρατούσης βρέφος τὸν Ἰησοῦν εἰς τὴν ἀριστεράν της χεῖρα καὶ τοῦτον κρατοῦντα σφαῖραν ἔναστρον μετὰ σταυροῦ. Εἶνε ἡ φράσις «τὸν πάντα

¹⁾ Γ. Ἀρβανιτάκη, «Μουσεῖον» περιοδ. ἐν Καίρῳ σ, 431.

²⁾ Α' 3.

³⁾ Peraté, «Arch. Chrét.» σ, 160.

βαστάζοντα ἐβάστασας» τὸ ὁποῖον ὁμῶς ἐννοεῖ «ἐβάστασας ἐν τῇ κοιλίᾳ σου, ἐκυφόρησας». Εἰς τὴν ἔρημον τῆς 'Ιουδαίας ἐπὶ ἀπορρώγο- βρά-
χου τῆς φάραγγος Οὐάντι ἐν Νὰρ (Κοιλὰς τοῦ πυρός) εἶνε ἡ περίφημος
Λαύρα τοῦ 'Αγίου Σάββα. 'Ολόκληρον τὴν τοῖχον τοῦ νάρθηκος τῆς ἐν
αὐτῇ 'Εκκλησίας καταλαμβάνει εἰκὼν τῆς Θεομήτορος, τῆς ὁποίας ἡ κοιλία
προέχει ἐκατέρωθεν ὑπερβολικὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἀναγινώσκεται μὲ πελώρια
γράμματα «πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν». 'Εξεπλάγην καὶ ὄκτειρα ὅταν εἶδα
τὸ τερατούργημα αὐτὸ τῆς θρησκοληψίας. Εἶδον καὶ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ
προφήτου 'Ηλίου μεταξὺ Βηθλεὲμ καὶ 'Ιεροσολύμων ἄλλην εἰκόνα φορητὴν
τὴν «τριχεροῦσαν» Εἶνε ἡ Θεοτόκος μὲ τρεῖς χεῖρας γυναικείας! 'Η τρίτη
χεὶρ προσετέθη εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος ὅτε ἀπέδωκεν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς
εἰκονολατρείας γράψαντα 'Ιωάννην τὸν Δαμασκηνὸν τὴν δεξιὰν ἀπὸ τὴν
ὁποίαν τὸν εἶχεν ἀκρωτηριάσῃ ὁ Καλῖφας τῆς Δαμασκού. 'Ωστε ἐὰν ὁ
Καλῖφας τοῦ ἔκοπτε τοὺς δύο πόδας θὰ τὴν ἐξωγράφιζαν τετράποδον ἢ ἂν
τὴν εἶνα μὲ δύο εἶνας. 'Ιδοὺ τί ὑποφέρει ἡ λογικὴ ἀπὸ τὸ κράτος τῶν
προλήψεων. 'Ο κ. Ξανθοῦδιδης μᾶς ἀνακοινώνει δύο ἄλλας τοιαύτας ρεαλι-
στικὰς εἰκόνας, δύο κάλυκας τῆς θείας εὐχαριστίας. 'Απὸ τοῦ ἐνὸς ἀναδίδον-
ται φλόγες. (Σχ. 57) Εἶνε εἰκὼν τῆς ἐκφράσεως «πῦρ γὰρ ὑπάρχει τοὺς ἀνα-
ξίους φλέγον». Εἰς τὸν ἄλλον φαίνονται ἐπιπλέοντα εἰς τὸ αἶμα τὰ τε-
μάχια τοῦ Χριστοῦ (Σχ. 58) ἡ κεφαλὴ μετὰ τῆς δόξης, αἱ χεῖρες χωριστό,
θώραξ καὶ κοιλία καὶ μηροὶ εἰς ἐν τεμάχιον, καὶ χωριστὰ αἱ κνήμαι μετὰ
τῶν ποδῶν! Εὐρίσκεται εἰς τὴν μονὴν τοῦ Θεολόγου εἰς τὸν 'Υμηττόν.¹⁾
Εἰκὼν ἱκανὴ νὰ κινήσῃ τὴν φρίκην καὶ τοῦ πλέον ἐσκληρυμένου ἀστυιά-
τρου. 'Η παράστασις αὐτῇ, τὴν ὁποίαν εἶδον καὶ εἰς ἀγιογράφους τῆς 'Ιε-
ρουσαλήμ, ἀναφέρεται εἰς τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά
μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλόμενον»²⁾.

'Ο μακαρίτης J. Bolli περιγράφων³⁾ τὴν νεκρόπολιν τοῦ 'Αμφοῦσι
λέγει ὅτι εἰς μίαν τοιχογραφίαν εἶδε μεταξὺ ἄλλων συμβολικῶν παραστάσεων
καὶ μίαν γυναῖκα γυμνήν, βδελυρᾶς ἀσχημίας, μετὰ μεγάλων μαστῶν, μὲ
κοιλίαν πολὺ ὠγκωμένην, μὲ τοὺς πόδας ἀνοικτοὺς νὰ αἰωρῇται εἰς τὸ κενόν.
'Εκλαμβάνει δὲ τὴν εἰκόνα ὡς δεῖγμα τοῦ σκωπτικοῦ καὶ φιλοπαιγμονος
χαρακτῆρος τῶν 'Αλεξανδρέων. 'Εχει ὁμῶς ἄδικον, διότι εἰς ἕνα ὑπόγειον
νεκρικὸν ἐνδιαίτημα, τόπον λατρείας καθ' ἑαυτὴν μελαγχολικῆς καὶ πενθίμου,

¹⁾ Γ'. 'Αρβανιτάκη, «'Αγιογραφικαὶ ἀσχημίαι» ἐν «'Αἰγυπτιακῇ 'Ημερολογίῳ» Δρα-
κοπούλου 1901 σ. 173.

²⁾ Ματθ. Κ' 26.

³⁾ Bull. Soc. Arch. d' Alex N° 4 σ. 24.

τοιούτον ἐμπαιγμὸν θὰ διέπραττε μόνον ἐθνικὸς διώκτης. Τότε ὅμως ἡ εἰκὼν θὰ ἦτο πρόχειρον σχεδιάσμα, ἐνῶ ἐδῶ πρόκειται τοιχογραφικὴ ἐργασία. Ἄλλως τε καὶ οἱ χριστιανοὶ θαμῶνες τοῦ κοιμητηρίου θὰ ἀπέσβυναν τὴν ἄσεβῃ εἰκόνα. Πρόκειται λοιπόν, καθ' ἡμᾶς, περὶ γραφικῆς μεταγραφῆς τοῦ εὐαγγελικοῦ «μακαρίи ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε καὶ μαστοὶ σὺς ἐθήλασας».

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἔχομεν γελοιογραφίας πρὸς σατυρισμὸν τῶν χριστιανῶν, ὅπως τὴν εἰς τὸ μουσεῖον Kircher τῆς Ρώμης (Σχ. 56) εἰς τὴν ὁποίαν παρίσταται ὁ Ἐσταυρωμένος μὲ κεφαλὴν ὄνου καὶ ἐνώπιόν του προσευχόμενος κάποιος Ἀλεξάμενος, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀλεξάμενος σέβεται Θεόν.» Ἀλλ' ἡ γελοιογραφία εἶνε γραφίτης πρόχειρος εὑρεθεὶς εἰς τὸ παιδαγωγίον, δηλαδή τὴν αἵθουσαν τῶν νεαρῶν ἀκολουθῶν ἐντὸς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀνακτόρου καὶ ἦτο μετὰ τὴν ἄλλων ὁμοίων χονδροειδεστάτων παραστάσεων.¹⁾ Ἐκεῖ βέβαια ἐγένετο ἐπίδειξις ἀντιχριστιανικοῦ πνεύματος.

Εἶνε δυστύχημα ὅτι τοῦ φιαλιδίου τούτου σώζεται μόνον τεμάχιον τῆς μιᾶς ὄψεως. Ἰσως ἡ ἄλλη ὄψις θὰ εἶχεν ἐπιγραφὴν ἢ ἄλλην ἔνδειξιν διαφωτίζουσαν ἡμᾶς περὶ τοῦ πραγματικοῦ χαρακτήρος τοῦ σκεύους. Διότι, παρ' ὅσα εἶπον, δὲν ἀποκρύπτω τὴν πιθανότητα νὰ πρόκειται περὶ μὴ χριστιανικῆς παραστάσεως. Ἡ Ἑλληνὶς Θέμις ἐταυτίζετο πρὸς τὴν αἰγυπτιακὴν Ἰσιδα γενομένην τροφὸς τοῦ Ἀμμωνος καὶ προσωποποιούσα τὴν γόνιμον γῆν ὅπως ἡ Ἰσις τὴν ὑπὸ τοῦ πλημμυροῦντος Νείλου—Ὅσιριδος βρεχομένην παχεῖαν γῆν τῶν ὀχθῶν.²⁾ Ἀμφότεραι καλοῦνται «Ἁγίαι παρθένοι» ὁ δὲ Μακρόβιος μαρτυρεῖ ὅτι «κατὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον (ὅταν δηλ. ἐορτάζονται τὰ χριστούγεννα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν) ἐξετίθετο εἰς κοινὴν λατρείαν ὁμοίωμα τῆς Θέμιδος γαλουχούσης τὸν Ἀμμωνα, τοῦτο δὲ βεβαιῶνει καὶ τὸ «Χρονικὸν Ἀλεξανδρείας» λέγον· «Οἱ Αἰγύπτιοι λατρεύουν μέχρι τοῦ νῦν τὸν τοκετὸν Παρθένου καὶ τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ της, παρᾶστασιν δὲ τούτου ἐκθέτουν εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν ἐντὸς φάτνης. Ὅτε δὲ ὁ βασιλεὺς Πτολεμαῖος ἠρώτησε τὸν λόγον τῆς τοιαύτης λατρείας ἔλαβεν ἀπάντησιν ὅτι τοῦτο ἦτο μυστήριον διδασχθὲν εἰς τοὺς πατέρας των ὑπὸ σεβασμίου γενάρχου». Ὁ δὲ Ἱερώνυμος παραπονεῖται ὅτι τὴν Γέννη-

¹⁾ *Garucci*, Un Crocifisso da mano pagana nella casa dei Cesari sul Palatino» 1856. Ἴδε καὶ *Cabrol*, «Dict. Arch. Chrét.» ἐν λ. *Accusation Contre les Chrétiens*.

²⁾ Γ. Ἀρβανιτάκη, «Ἀνέκδοτοι ἑλλην ἐπιγραφαὶ καὶ χειρόγραφα» ἐν «Ἑλληνιον» τεύχ. Ζ σ. 70. *G. Maspéro*, Hist. Anc. des peuples de l'Orient Classique.—Egypte et Chaldée σ. 132. *Πλουτάρχου*, «Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὅσιριδος» ΔΒ' Τινὲς τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν ὑποτιμῶσιν ἀδίκως τὸ πολῦτιμον βιβλίον. Ὁ *Maspéro* ἀρνεῖται ὅτι εἶναι τοῦ Πλουτάρχου. Προσφάτως εἶδον ὅτι ἐγένεν ἐπιμελὴς γαλλικὴ του ἔκδοσις

σιν τοῦ 'Αδώνιδος ἐπανηγύριζον οἱ ἔθνικοι ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Βηθλεὲμ κατὰ τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον». ¹⁾ Εἰς τὴν συλλογὴν Fouquet ἀντέγραψα δύο ἀγαλμάτια πῆλινα εἰς τὰ ὁποῖα παριστάνεται ἡ 'Ίσις γαλουχοῦσα τὸν 'Ωρον. Νομίζει κανεῖς ὅτι βλέπει τὴν συνήθη χριστιανικὴν παράστασιν τῆς Θεομήτορος. (Σχ. 59, 60)

Εἶνε ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι εἰς τὴν Αἴγυπτον εἶδον πλῆθος «Εὐλογιῶν» τοῦ 'Αγίου Μηνᾶ χωρὶς νὰ ἀπαντήσω οὐδὲ μίαν λυχνίαν του. 'Ότι θὰ ὑπῆρχον τεκμαίρεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀναφέρεται μία εἰς τὸ Μουσεῖον Lavigérie τῆς Καρχηδόνας. ²⁾ ὅτι δὲ ὑπῆρχον λυχναί ἀναφερόμεναι εἰς ἁγίους ἀποδεικνύει μία εἰς τὴν συλλογὴν Ρόστοβιτς, ἐφ' ἧς ἀναγινώσκειται Ὁ ΑΓΙΟΣ ΘΕΟΤΩΡΟΣ. Αἱ δύο εἶνε ὅμοιαι, σχήματος δηλ. πετάλου καὶ κοσμοῦνται κατὰ μέσον μὲ ἄνθος ἐξ ἑννέα πετάλων ³⁾. (Σχ. 61)

Αἱ «Εὐλογίαι» λοιπὸν ἦσαν ἀντίδωρα τῆς Μονῆς πρὸς τοὺς προσκυνητάς, μία ὕλικὴ ἔνδειξις τῆς εὐμενεῖας τοῦ 'Αγίου πρὸς τοὺς «μὴ κατοκνοῦντας μακρὰν ὁδὸν πορεύεσθαι πρὸς αὐτόν». Περιεῖχον δέ, ὥς εἴπομεν, ὕδωρ ἀπὸ τοῦ ἁγιάσματος ἢ ἔλαιον ἀπὸ τῆς κανδήλας. Οὐδεμία δ' ἐν τούτῳ πρωτοτυπία, διότι ὅλα τὰ προσκυνήματα ἔδιδον καὶ δίδουν τοιαῦτα ἀντίδωρα, ἅτινα ἡ δεισιδαίμων θεοσέβεια τῶν προσκυνητῶν ἐφύλαττεν ὥς πηγὴν χάριτος.

'Ο Blant λέγει ὅτι ἀνέγνωσεν ἐπὶ τινος φιαλιδίου «ΕΥΧΟΛΟΓΙΑ ΛΑΒΟΜΕΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ», ⁴⁾ 'Ανάλογον γραφὴν ἀναφέρει καὶ ὁ

¹⁾ Dupuis, «Origine de tous les cultes» τ. II σ. 97.

²⁾ A. Belatre, Musée Lavigérie Paris 1899 IIe serie πίν. IX No 3 σ. 38.

³⁾ 'Η ἀντικατάστασις αὕτη τοῦ δ διὰ τοῦ ἐπίσης ὁδοντοφώνου τ εἶναι ἀξία προσοχῆς. Εὐρον καὶ Πτολεμαϊκὴν ἐπιγραφὴν μὲ τὴν λέξιν «ἀτελεφῆ».

ΠΑΟΥΤΑΣ ΠΡΑΚΛΕΙΟΥ ΕΛΕΝΑ ΑΤΕΛΕΦΗ

ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΛΕ ΝΕΡΩΝΟΣ

ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΤΙΒΙ ΙΔ'

'Υπενθυμίζει τὴν γραφὴν 'Ιούτα ἀντὶ 'Ιούδα τῆς πρώτης χειρὸς τοῦ Βατικανικοῦ κώδικος προκειμένης τῆς ἐπισκέψεως τῆς Θεοτόκου παρὰ τῇ 'Ελισάβετ. Καὶ αὕτη εἶνε ἡ ὀρθὴ γραφή. «Μαρία μετέβη εἰς 'Ορεινὴν εἰς πόλιν 'Ιούταν» ἦτοι μετέβη εἰς τὴν πόλιν 'Ιούταν τῆς ἐπαρχίας 'Ορεινῆς. Οὕτω καὶ Θεότωρος ἀντὶ Θεόδωρος. Προκειμένου περὶ τοῦ δνόματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἡ γραφὴ «ἐπιερέως Θεουδώροι» ἐπὶ λαβῆς ἐνόημου ἀμφορέως τῆς συλλογῆς Ρόστοβιτς, ὁ δὲ Dr. Botti ἀναφέρει «ἐπιερέως Θεωδώρου» («Ἑλλήνιον» Κάϊρον. Τεύχ. Ζ' σ. 147 ἀρ. 30 καὶ Catal. Musée-Grecoomain 1901 σ. 195 ἀρ. 233 καὶ 238.

'Η ἐναλλαγὴ αὕτη τῶν ὁδοντοφώνων ἀπαντᾷ συχνότατῃ εἰς τοὺς πτολεμαϊκοὺς παπύρους (E. Mayser, Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit (σ. 175, 176) λ. χ. τὸ τ ἀντὶ δ εἰς τὰς λέξεις: Σπυρίτων, τωδεκαμήνου, 'Ιπποτάμου, τὸ τ ἀντὶ θ: Ξαντικοῦ, τὸ δ ἀντὶ τ ὡς λ. χ. δέκτων, δέλος, πέδαςος, ἀφθιδος.

⁴⁾ «Revue Arch.» Mai 1878 σ. 308.—«Archives d'Orient Chrét.» τ. II σ. 455.

Dalton.¹⁾ Ἐμφανῶς τὸ περιτεῦον ὁ ὀφείλεται εἰς ἀβλεψίαν τοῦ χυδαίου ἀγγειοπλάστου. Ὁ Blant προτείνει ν' ἀναγνώσωμεν «εὐλόγια» οὐδετέρως. Ἀλλὰ τότε τὸ φιαλίδιον θὰ ἦτο καὶ θὰ ἔγραφεν «εὐλόγιον». ²⁾ Ἐζήτησε μάλιστα νὰ ἐτυμολογήσῃ τὴν λέξιν ἀπὸ τὸ «λάβε» μαρτυρούμενος Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. ³⁾ Προφανὲς ὅτι δὲν ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ παρηρμήνευσε τὸν Χρυσόστομον. Ὁ Χρυσόστομος συνιστᾷ τὴν φοίτησιν εἰς τῶν μαρτύρων τοὺς τάφους καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἐλαίου τῶν ἀκοιμήτων αὐτῶν λυχνίων χρῆσιν γλώσσης, λαιμοῦ, χειλέων καὶ ὀφθαλμῶν. Λέγει λοιπὸν ἐπὶ τούτῳ «ἄρον εὐλογίαν ἀπὸ τοῦ τάφου, λάβε ἔλαιον ἅγιον».

Ὁ Garucci⁴⁾ προτείνει ν' ἀναγνώσωμεν «εὐλογία λαβομέν(ων) τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ». Ἦτοι τραυματισμένων! Ἀλλὰ διατὶ νὰ λείπη ἡ κατάληξις ΩΝ; Ἴσως διὰ νὰ εἶνε ἀκρωτηριασμένοι οἱ λαβωμένοι αὐτοὶ τοῦ Ἀγ. Μηνᾶ. Ὅτι τὸ βο ἔπρεπε νὰ ἦτο βω παρέλκει νὰ τὸ παρατηρήσωμεν κατὰ τὴν παροιμίαν «ἔδῳ καράβια χάνονται, παληόβαρκες ποῦ πᾶτε;».

Ὁ Monseigneur de Waal⁵⁾ ἔχει ἰδίαν ὀρθοπεδικὴν μέθοδον διὰ τοὺς «λαβομένους» τούτους. Ἀναγινώσκει «εὐλογία λαβομένη τοῦ Ἀγίου Μηνᾶ» δηλαδὴ «παρμένη» ἀπὸ τὸν Ἅγιον Μηνᾶν.

Ἡ λέξις «εὐλογία» ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ σκευὴ ἑβραϊκῶν κοιμητηρίων ἐν Ρώμῃ⁶⁾.

¹⁾ Catal. of early christians Antiquities. σ. 155 ἀρ. 867.

²⁾ Blant, «Les sarcophages d'Arles» σ. 60.

³⁾ «Ὁμιλ. εἰς μάρτ.» τ. Β' σ. 669. ἔκδ. Migne καὶ Rossi, «Roma Sotterana» t. III σ. 506.

⁴⁾ Storia dell' arte Cristiana t. VI σ. 53.

⁵⁾ Römische Quartalschrift. 1896 σ. 24.

⁶⁾ Ὁ «Rossi, (Arch. de l'Orient Lat.» 1884 t. II σ. 453 «Verre représentant le Temple de Jérusalem.») πραγματεύεται περὶ τοῦ πυθμένου ὑαλίνου κυπέλλου ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ναὸς μέσφ δύο κιόνων ὑπερυψηλῶν καὶ τεσσάρων βαθμίδων κατὰ τὴν εἴσοδον, καὶ ἐν μέσφ τετραγωνικοῦ περιστυλίου. Δεξιὰ προβάλλουν δύο οἰκίαι ἑκάτερα μετὰ φοινικοδένδρου. Κάτω ἢ ἐπτάφωτος λυχνία καὶ δεξιὰ μὲν ταύτης κρητῆρες καὶ ὕδρια, ἀριστερὰ δὲ ἄλλα ἀντικείμενα, πάντα, νομίζει, ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἁγίων ἀποτεθειμένων κειμηλίων. Περὶ τὸν ναὸν ἀναγινώσκειται ἀριστερὰ μὲν «οἶκος εἰρήνης;» δεξιὰ δὲ «λάβε εὐλογίαν» ἑκτὸς δὲ τοῦ περιτειχίσματος καὶ πέραν τῶν φοινικοδένδρων «. . . τῶν σῶν πάντων.» Οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὅτι ἀριστερὰ συμμετρικὴ ἦτο «Πίε καὶ ζήσης» Ὁ Rossi θεωρεῖ τὸ σκευὸς ἑβραϊκὸν καὶ ὄχι χριστιανικόν, διότι ὑπάρχει ἡ ἐπτάφωτος λυχνία τὴν δὲ ἔκφρασιν «Πίε καὶ ζήσης μετὰ τῶν σῶν πάντων» καὶ «λάβε εὐλογίαν» ὥς τυπικὰς ἐκφράσεις τῶν φασκαλικῶν δειπνῶν ὅποῖος ἦτο καὶ ὁ μυστικὸς τοῦ Χριστοῦ, καθ' ὃν «ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον καὶ εὐλόγησας . . . ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καὶ εἶπε λάβετε φάγετε . . . καὶ πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες . . . (Ματθ. ΚΖ' 27 Μαρκ. ΙΔ' 22. Λουκ. ΚΒ' 19).

Εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Ἰησοῦ ἦτο τυπικὴ φασκαλικὴ (Bost,

Τοῦτο καὶ αἱ συμβολικαὶ παραστάσεις ὅσαι ἐμελετήθησαν ἀνωτέρω, διδάσκουν πόσον μεγάλην ἐπίδρασιν ἐξήσκησαν οἱ ἐλληνίζοντες Ἑβραῖοι τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σύμβολα καὶ τύποι καὶ ἰδέαι καὶ ἔθιμα εὐχερῶς διωχετεύθησαν ἀπὸ τῶν φαραωνιτῶν εἰς τοὺς χριστιανούς διὰ τούτων, διότι οἱ ἀλεξανδρεῖς Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοὶ ἐγένοντο καὶ ἐλληνιστὶ ὁμιλοῦν καὶ ἔγραφον.

Ὁ Δρ. Β. Ἀποστολίδης μελετήσας ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ ἐλληνισμοῦ τὸ ἀπέδειξε καὶ διὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης παρὰ τὸν Νεῖλον. «Ἡ δοξασία, λέγει, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἅμα ἀναφανεῖς συνεχωνεύθη μὲ τὸν ἐλληνισμόν, ὅστις περιέβαλε αὐτὸν μὲ τὸν φιλοσοφικὸν μανδύαν δὲν ἔχει τὴν σημασίαν τὴν ὁποῖαν δίδουν εἰς αὐτὴν οἱ ἄκρον ἐλληνίζοντες. Ὅσα κοινὰ ἔχει ὁ ἐλληνισμὸς μὲ τὸν χριστιανισμόν δὲν τὰ ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς ἀτικιστὰς οὔτε ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστὰς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐλληνόφωνας Ἑβραίους. Κλήμης καὶ Ὠριγένης ἦσαν μαθηταὶ τοῦ Φίλωνος». Εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα ἤγαγεν ἡμᾶς καὶ ἡ μελέτη τῶν συμβόλων τῶν πρώτων χριστιανῶν.

Γ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

«Dict de la Bible» ἐν λ. pacque, festin, Cène, coupe). Ἀλλ' αὐτὸ καὶ ἡ λυχνία δὲν ἀρκοῦν νὰ χαρακτηρίσουν τὸ σκεῦος ἐβραϊκόν. Εἶνε γνωστὸν πόσον ἐκοπίασεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, διὰ ν' ἀποσπᾷ τὸς ἐξ Ἑβραίων χριστιανούς ἀπὸ τὸ τυπικὸν τῆς Συναγωγῆς (*G. Arvanitaki*, «La réforme Grégorienne. Réponse au Patriarche Copte Catholique» Le Caire 1906 ἐνθα καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου). Ὁ ἴδιος Rossi ἀπορεῖ τί σημαίνει ἡ ἐπιγραφὴ «οἶκος εἰρήνης». Ἡδύνατο νὰ ἐνθυμηθῇ τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν Μυστικὸν ἐκείνον Δεῖπνον «εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ἰωαν. ΙΔ' 27).

Καθ' ἡμᾶς τὸ περίφημον σύντριμμα τοῦ κυπέλλου ἦτο χριστιανικόν, ἐχρησίμευσεν εἰς τὰς ἀγάπας τῶν ἐν Ρώμῃ ἐξ Ἑβραίων χριστιανῶν. Εἶνε συμβολικὴ εἰκὼν τοῦ Θ' κεφ. τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου, ὅστις συνιστᾷ τὰς ἀγάπας (Α' Κορινθ. ΙΑ' 18—34, ΙΔ' 1—12).

β) Ἐν Αἰγίνῃ ἀνεκαλύφθη μωσαϊκὸν Συναγωγῆς ἀναγράφον «εὐλογία πᾶσιν» (C. I. G. N° 9894) ὁμοία ἐπιτύμβια ἀνεγνώσθησαν ἐν Φοινίκῃ (*Renan*, «Explor. de Phœnicie» σ. 186, 856) καὶ Ρώμῃ (*Garucci*, Diss. arch. di vario argomento» II σ. 185.—*Schürer*, «Die Gemeindeverfassung der Juden in Rom» ἐπιγρ. 45.

γ) Ἐν τῇ τῇ Ἑμμαοῦς ἀνεγνώσθη ἐπὶ τάφου «πάντες εὐλογοῦσι» (*Cl. Ganneau*, Rev. Orient. I 1885 σ. 142).

δ) Ὁ *Letronne* ἀνέγνωσε δύο ἐπιγραφὰς ἐβραϊκὰς τῇ Αἰγύπτῳ εἰς ἄς ἀπαντᾷ «εὐλόγει Θεόν», «Θεοῦ εὐλογία» (Rev. de Philol. I 1845 σ. 304.—C. I. G. 48380).

ε) Ὁ *Buannorotti* ἀνέγνωσεν ἐπὶ ὑαλίνου ἐβραϊκοῦ σκεύους: «... ei bibas cum eulogia compar...» (Vetri antichi πίν. II 2.—*Garucci*, «Arte christ.» πίν. V. 3.

ζ) Ἐπὶ παπυροδόχῃς μεταξὺ δύο ἐπαφῶντων λυχνίων ἀναγλύφου εἰς ἐβραϊκὸν τάφον «εὐλογία» (Ἰουδαῖον Νεαπόλεως).

(Εἰκ. 1)

(Εἰκ. 2)

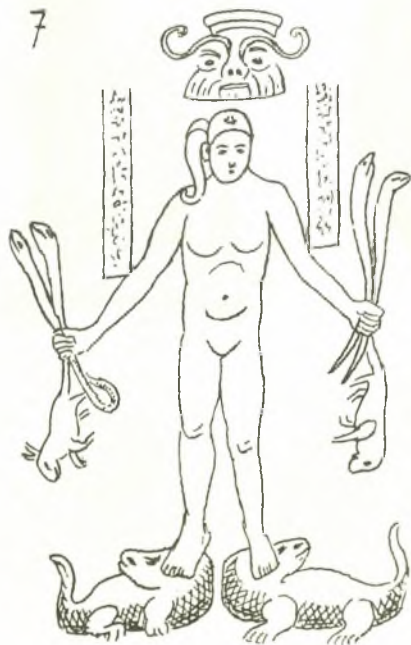
(Εἰκ. 9)

(Εἰκ. 4)

(Εἰκ. 3)

5

5

6

(Εἰκ. 10)

(Εἰκ. 11)

